ביבליוגרפיה מוערת של הפרשנות היהודית על שיר השירים מימי־הביניים

דב ולפיש

לפני יותר ממאה ועשרים שנה פרסם זיגמונד זלפלד רשימה של פירושים יהודיים לשיר השירים.[1] הרשימה היתה הראשונה מסוגה, וכללה 93 פירושים. כעשר שנים לאחר מכן פרסם זלפלד סקירה על הפרשנות של הספר, שכללה עדכון של רשימתו הראשונה, ומנתה 134 פירושים.[2] מאז, כידוע, התקדם המחקר, והתרבו והשתנו ידיעותינו על אוספי כתבי־היד העבריים בעולם, וניתן לתקן ולהשלים את עבודתו החלוצית של זלפלד. ברשימה שלפנינו ניסיתי לרשום את כל כתבי־היד והדפוסים של פירושים יהודיים לשיר השירים שנכתבו בימי־הביניים, חוץ מפירושי רש״י, אבן עזרא, ורלב״ג, אשר לפירושיהם נרשמו רק דפוסים חשובים. רשימתו של זלפלד כללה פירושים שנכתבו עד סוף המאה השש־עשרה. אני בחרתי לסיים את רשימתי כמאה שנה קודם לכן ולכלול פירושים מהמאה השש־עשרה רק כשנכתבו על־ידי בני דור הגירוש ולא הרבה אחרי 1500. יש לכך מספר סיבות. עיקר מטרתי בפרויקט זה היא לרשום ולתאר את פרשנות ימי־הביניים ובמיוחד את החומר שנמצא בכתב־יד ומחכה לגאולה. במאה השש־עשרה חל גידול ניכר במספר הפירושים שנכתבו, וחומר זה דורש טיפול נפרד. ולכן ראיתי לנכון להפסיק את הרישום בשנת 1500 בערך, בתקופה שבה התפתח הדפוס, וכמות החומר שנשאר בכתב־יד מתחילה להצטמצם. במקרים של ספק, כשלא ניתן היה לוודא מתי חי מחבר מסוים, העדפתי לכלול את פירושו ולהעיר על אי־ודאות התארוך.

בארגון החומר ברשימה זו שיניתי מדרכי ברשימות קודמות שהכנתי על הפרשנות

* שרה קמין תרמה רבות למחקר של פרשנות שיר השירים בימי־הביניים. היא התעניינה מאוד בעבודתי ועודדתני הרבה. חבל שלא זכתה לראותה יוצאת לאור, ושאני מקדיש אותה לזכרה.
ברצוני להודות ל־Social Sciences and Humanities Research Council of Canada עבור תמיכתם במחקרי. אני גם רוצה להודות לבנימין ריצ׳לר ולצוות המכון לתצלומי כתבי־יד עבריים בספרייה הלאומית עבור עזרתם הנדיבה. אני אסיר תודה לפרופ׳ שרה יפת על הערותיה המאלפות בעניין הארגון והתיאור של החומר במאמר זה.

1 S. Salfeld, ‘Die jüdischen Erklärer des Hohenliedes, IX–XVI. Jahrh.’, *Hebräische Bibliographie*, 9 (1869), pp. 110–113, 137–142

2 S. Salfeld, *Das Hohelied Salomo's bei den jüdischen Erklärern des Mittelalters*, Berlin 1879 (=*Magazin für die Wissenschaft des Judentums*, 5 [1878], pp. 110–178; 6 [1879], pp. 20–48, 129–169, 189–209) [להלן: זלפלד].

של אסתר ורות.[3] החלוקה העיקרית היא בין פירושים ידועי־שם לבין פירושים עלומי־שם. אחר כך החומר ממוין לפי שפות, ובכל שפה לפי ארצות המוצא, ככל שהדבר ניתן לבירור. הפירושים בערבית, מסודרים בסדר אלפביתי לפי ארצות מוצאם. הפירושים בעברית מחולקים קודם כול בין אירופה למזרח התיכון ואחר כך בסדר אלפביתי לפי הארצות. החומר האנונימי ממוין באופן גס יותר לשלוש ארצות מוצא: צפון צרפת, אשכנז וספרד. הפירושים עלומי־השם מספרד מחולקים גם לפי סוגיהם: פשט, מדרשי, פילוסופי וקבלי. לעזרת המעיין צירפתי מפתחות מחברים, סוגי הפירוש וספריות.

בתחילת מדור הפירושים עלומי־השם רשמתי גלוסרים בשפות שונות. החלטתי להכניס חומר זה, מפני שהוא מסודר לפי סדר הפסוקים במקרא ולא בסדר אלפביתי, ומפני שיש לו אופי פרשני מובהק, במיוחד במקרים שנוספות הערות שוליים פרשניות. וכבר העירו חוקרים על חשיבותם של הגלוסרים לחקר תולדות פרשנות המקרא היהודית והנוצרית.[4]

המדור האחרון של הרשימה כולל פירושים שלא שרדו. רשמתי פירושים שישנה התייחסות אליהם במקורות וישנן הוכחות ברורות שאכן נכתבו, אבל הם לא הגיעו לידינו. אולי חלק מהם יתגלו בתוך החומר האנונימי.

* החומר בכתב־יד מהווה חלק ניכר של הרשימה שלפנינו. השתדלתי לתאר בקצרה כל כתב־יד שנזכר. התאריכים המצוינים הם תאריכי כתיבת כתבי־היד ולא תאריכי חיבור החיבורים. התאריכים המדויקים נרשמו מהקולופונים; התאריכים במאות הם אומדנים. התיאורים ׳איטלקית׳, ׳ספרדית׳, ׳אשכנזית׳, ׳קראית׳ וכו׳ מתייחסים לצורת הכתיבה ולאו דווקא לארץ המוצא של כתב־היד, אלא אם כן יש קולופון. התאריכים של כתבי־היד ואפיוני הכתיבה לקוחים מהקטלוג של המכון לתצלומי כתבי־היד העבריים שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ואינם מבוססים על בדיקה פליאוגרפית עצמאית. מידע זה אינו שלם, אך לא עלה בידי להשלימו בשלב זה של המחקר. המספרים בסופי העיולים הם מספרי הסרטים במכון. המעיין המבקש מידע נוסף ימצא, בסוגריים מרובעים, הפניות לקטלוגים של כתבי־היד. מספרים שקודם להם פסיק הם מספרי עמודים; אם אין פסיק, המספר הוא מספר כתב־היד בקטלוג. עיולים מכוכבים אינם פירושים של ממש אלא ליקוטים מכתבי המחברים.

קצרה כאן היריעה מכדי להאריך בהסקת מסקנות על החומר, אבל אעיר כמה הערות. כמות החומר גדולה מאוד, והייתי משער, שלשיר השירים נכתבו פירושים רבים יותר מאשר לכל ספר אחר מהנ״ך, להוציא אולי ספר תהילים, אולם הדבר

3 הרשימה של פירושי אסתר מופיעה בספרי *Esther in Medieval Garb*, Albany, N.Y. 1993, והרשימה של פירושי רות בתוך ספר זכרון לאפרים תלמג׳, א, בעריכת ד׳ ולפיש, חיפה 1993, עמ׳ 251–271.

4 על חשיבותם של הגלוסרים הצרפתיים לחקר תולדות פרשנות המקרא בצרפת ואשכנז בימי־הביניים עיין: מ׳ בנית, ׳חקר הגלוסארים המקראיים של יהודי צרפת בימי הביניים: שיטה ויישום׳, דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ב (תשכ״ט), עמ׳ 135–149; M. Banitt, ‘Les Poterim’, *REJ*, 125 (1966), pp. 21–33

טעון עוד בדיקה. רק מעטים מן הפירושים לשיר השירים הוצאו במהדורות מדעיות, אם כי הם רבים יחסית לפירושים על ספרים אחרים, שזכו למהדורות כאלה. כמו בפרשנות בכלל, מעט מאוד חומר תורגם לשפות מערביות.

שרה קמין התעניינה מאוד בשאלת הימצאותם של פירושים לשיר השירים על דרך הפשט הטהור בלי מימד אליגורי. אכן קיימים פירושים מסוג זה, ומוצאם בעיקר מספרד ומצפון צרפת, אבל מספרם קטן יחסית. הפירוש המדרשי־האליגורי, המפרש את הספר כמשל ליחסים בין עם ישראל לקב״ה, שלט בשדה הפרשנות. הספר היה פופולרי מאוד בחוגי הפילוסופים והמקובלים, ויש חומר עשיר בתחומים אלה שראוי למחקר. רוב הפירושים בעברית, שנכתבו על־פי הפילוסופיה או הקבלה, מוצאם מספרד או מאיטליה, ואין בכך כדי להפתיע. נכתבו פירושים רבים למדי, מכל הסוגים, לשיר השירים. מה שמפתיע יותר הם הפירושים האשכנזיים הרבים שרובם עלומי־שם וחוברו כנראה בשלהי ימי־הביניים. אולי ניתן על יסוד חומר זה להעריך מחדש את הפעילות הפרשנית באשכנז בתקופה זו.

זלפלד סוקר בספרו שנזכר לעיל, את החומר הפרשני על שיר השירים, ואם כי ניתן לתקן את סקירתו פה ושם — כמו שעשיתי כאן — עדיין לא אבד עליו הכלח. עם זאת, פרשנות שיר השירים ראויה למחקר מעמיק ומפורט יותר, שיבהיר את מקומו של הספר בתרבות עם ישראל בימי־הביניים.[5] אני תקווה שתרומתי זו תקל על מי שיקח על עצמו משימה זאת.

הפירושים

(א) פירושים ידועי־שם

(א.1) פירושים כתובים ערבית

(א.1.א) ארץ־ישראל

(א.1.א.1) יפת בן עלי (קראי)

דפוס:

—Yapheth Abou Aly, *In Canticum Canticorum commentarium arabicum*, ed. J. J. L. Bargès, Paris 1884, xxviii, 210, 119 pp. כולל את הטקסט בכתב ערבי ועברי ותרגום לטיני.

BS 1575 J28

— P. Jung, *Über des Karäers Jephet arabische Erklärung des Hohenliedes*, Göttingen 1867. כולל את הטקסט של פרק א ותרגום גרמני של שבעת הפסוקים הראשונים.

5 למחקר לדוגמה מתחום הפרשנות הנוצרית, ראה עתה: E. Ann Matter, *The Voice of My Beloved: The Song of Songs in Western Medieval Christianity*, Philadelphia 1990

כתבי־יד:

— MS. BL (London) Or. 2513, fols. 45r–161v [Margoliouth 302] (no. 6287). שנת צ״א; קראית.

— MS. BL (London) Or. 2514, 119 fols. [Margoliouth 300] (no. 6288). המאה החמש־עשרה; קראית; א, א-ב, ד; ב, ו-יג חסר.

— MS. BL (London) Or. 2554, fols. 25v–95v (no. 6330). ; רמלה ; 1005/1004 הכול בכתב ערבי; טקסט המקרא בתעתיק ערבי; עיין R. Hoerning, *Descriptions and Collation of Six Karaite Manuscripts of Portions of the Hebrew Bible in Arabic Characters*, London 1889, pp. 21–27; לא שלם: ג, ט-ה, יד חסר.

— MS. BL (London) Or. 2520, fols. 34r—38v, 78r–v [Margoliouth 328/10,14] (no. 6295). המאה השש־עשרה; קראית; קטעים: על א, א; ה, טז-ו, ד; ו, ט-י; ז, יד-ח, א; ח, יג-יד.

— MS. BL (London) Or. 2520, fols. 39r—67v [Margoliouth 328/11] (no. 6295). המאה החמש־עשרה; קראית; קטע על א, ה-ג; ו; דף חסר אחרי דף 43 ודף 45.

— MS. BL (London) Or. 2520, fols. 76r–77v [Margoliouth 328/13] (no. 6295). המאה החמש־עשרה; קראית; קטע על ח, ט-יא.

— MS. BL (London) Or. 2581A, fols. 31r–46v [Margoliouth 329] (no. 6352). המאה האחת־עשרה; הכול בכתב ערבי; טקסט המקרא בתעתיק ערבי; קטעים על א, ו-י; א, יב-ב, א. עיין: הרנינג (שם), עמ׳ IX.

— MS. BN (Paris) héb. 293, 112 fols. [Zotenberg, 39] (no. 4311) שנת שפ״ו. מזרחית; באותיות עבריות.

— תרגום ללטינית עיין: מהדורת ברג׳ה (שם).

(א.1.א.2) סלמון בן ירוחם (קראי)

עיין: זלפלד, עמ׳ 127-128.

כתבי־יד:

— MS. BL (London) Or. 2520, fols. 68–75 [Margoliouth 328/12] (no. 6295). המאה הארבע־עשרה; קראית; ביהודית־ערבית; פגום; קשה לקריאה. השווה: S. Poznanski, 'Karaite Miscellanies', *JQR*, 8 (1896), p. 688

— MS. BL המחבר מזכיר את פירושו לשיר השירים בפירושו לאיכה; עיין: (London) Or. 2516, fols. 25r, 28r, 93r, 110r [Margoliouth 252] (no. 6290). השווה: ש׳ פינסקר, ליקוטי קדמוניות, וינה תר״ך, נספחים, עמ׳ 132.

(א.1.א.3) תנחום בן יוסף הירושלמי

בתוך: ׳כתאב אלביאן׳.

כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Poc. 320 (Uri 83), fols. 7r–73r [Neubauer 363] (no.

(17282. המאה הארבע־עשרה; מזרחית; תחילת המבוא חסרה.

(א.1.ב) בבל

(א.1.ב.1) סעדיה בן יוסף, מיוחס לו

פירוש מדרשי־אליגורי מהמאה האחת־עשרה-השתים־עשרה. הגרסה הערבית נשמרה רק בתימן; ייתכן שיש בו חומר סעדייני, אבל הרוב אינו של הגאון.

דפוס:

— בתוך: חמש מגילות... עם פירושים עתיקים, מהדורת י׳ קאפח, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ יז-קכט, מבוסס על כתב־יד של העורך.

— י׳ רצהבי, ׳מדרש שיר השירים מיוחס לרס״ג׳, הראל: קובץ זכרון להרב רפאל אלשיך, בעריכת י׳ רצהבי וי׳ שבטיאל, תל־אביב תשכ״ב, עמ׳ 36-97. מבוסס על שלושה כתבי־יד שברשותם של י׳ קרח, י׳ קאפח וש׳ מנצורה. שתי ההוצאות מלוות בתרגום עברי.

— A. Merx, *Die Saadjanische Übersetzung des Hohen Liedes in's Arabische*, Heidelberg 1882. 36 pp. מכיל גם כן חלק מהפירוש, והעורך מייחסו לסעדיה.

כתבי־יד:

— MS. BL (London) Or. 1302, fols. 154r–186v [Margoliouth 166] (no. 5955). המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; תימנית.

— MS. BL (London) Or. 9908, fols. 6r–22v (Gaster 1231) (no. 6983). המאה התשע־עשרה; תימנית; נוסח מקוצר, בלי התרגום הארמי.

— MS. BL (Oxford) Opp. Add. 4⁰ 139, fols. 1r–45r [Neubauer 2333] (no. 21025). המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; תימנית; עם הפנים והתרגום הארמי.

— MS BL (Oxford) Heb.d.13, fols 1r–16v [Neubauer 2625] (no. 22678). תימנית; רק לשה״ש ד, ג-ח, יד.

— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 258, fols. 280r–284v (no. 47887). תימנית(?) בראשי העמודים: ׳רבינו סעדיה׳; לא שלם: ה, ו עד הסוף.

— MS. SBB (Berlin) Cod. Or. Qu. 958, fols. 27v–58r (no. 1866). המאה הארבע־עשרה — החמש־עשרה; תימנית; עם תרגום ארמי וערבי והפירוש הערבי.

— כ״י קאפח 11, דפים 103ב-138א (מס׳ 31703). שנת ק״ח; שנת קט״ז; אלטוילה; תימנית; הבסיס למהדורת קאפח.

— כ״י קאפח 50, דפים 59א-98א (מס׳ 33542). שנת תרפ״ט; צנעא; תימנית.

(א.1.ב.1) סעדיה בן יוסף, עברית

תרגום עברי של הפירוש הערבי; על הפירוש עיין: H. Malter, *Saadia Gaon: His Life and Works*, Philadelphia 1921, pp. 322–323; S. Poznanski, 'Miszellen über Saadja: V. Ein Saadja beigelegter hebräischer Kommentar zu Kohelet', *MGWJ*, 51(1907), pp. 718–732.

דפוס:

— בתוך: שלושה פירושים על שיר השירים, מהדורת י׳ עקריש, קושטנטינא [של״ז?], י, ב-כ, ב.

— בתוך: י״ל מרגליות, ספר אור עולם, נאווידוואהר תקמ״ג.

— פירוש על שיר השירים בשני דרכים... פשט.. דרש, ליקט י״ל מרגליות מתוך השנים עשר דרושים של רס״ג, העתיקם מלשון ערבית י׳ סרוואל [קניגסברג תרי״ח].

— בתוך: ש״א ורטהיימר, גאון הגאונים, א, ירושלים תרפ״ח, עמ׳ סח — קלב.

כתבי־יד:

— MS. BL (London) Add. 27,129, fols. 149r–163v [Margoliouth 1081] (Alm. Coll. 236) (no. 5804). המאה השש־עשרה; ייתכן שהוא יותר קדום, אפילו המאה הארבע־עשרה; ספרדית; חלק מההקדמה חסר.

— MS. BL (Oxford) Opp. 222 (Ol. 282), fols. 1r–11v [Neubauer 359/1] (no. 17278). שנת של״ו; לודו, איטליה; יוחס לסעדיה על־ידי המעתיק.

— MS. JTSA (New York) L1055, fols. 1r–10r (Adler 1419) (Mic. 1186) (no. 24258). המאה השש־עשרה; ספרדית; על כתב־היד ראה: ב׳ ריצ׳לר, ׳כתובי־יד שפוֶצלו׳, אסופות, א (תשמ״ז), עמ׳ קיג-קיד.

(א.1.ג) מרוקו

(א.1.ג.1) יוסף בן יהודה בן יעקב אבן עקנין

פירוש פילוסופי.

דפוס:

— התגלות הסודות והופעת המאורות: פירוש על שיר השירים, מקורו הערבי ערך, הגיה ותרגם א״ש חלקין, ירושלים תשכ״ד כ+523 עמ׳ (שער נוסף בלטינית: *Divulgatio mysteriorum luminumque apparentia: commentarius in Canticum Canticorum*) מבוסס בעיקר על כ״י אוקספורד. העורך נעזר גם בכתבי־היד בניו־יורק, שיש בהם רק קטעים. ביקורת על המהדורה ראה: מ׳ פלסנר, ׳פירוש שיר השירים לר׳ יוסף אבן עקנין׳, תרביץ, לח (תשכ״ט), עמ׳ 93-98.

כתבי־יד:

— MS. BL (Oxford) Poc. 189 (Ol. 131), 129 fols. [Neubauer 356] (no. 17275). שנת קצ״ה, ספרדית

— MS. JTSA (New York) L1056, 21 fols. (no. 24259). שנת קע״ד; קוסטנטינא

— MS. JTSA (New York) L1057 (אין צילום)

— MS. RNL (St. Petersburg) Evr. arab. II 4249, 8 fols.

כנראה קטע (אין צילום במכון לתצלומי כתבי־יד עבריים).

(א.1.ד) ספרד

(א.1.ד.1) אבן ג׳נאח, יונה, ליקוטים

דפוס:

— בתוך: W. Bacher, *Aus der Schrifterklärung des Abulwalid Merwân ibn Ganâh (R. Jona), (Jahresbericht der Landes-Rabbinerschule in Budapest,* 1888/1889), Budapest 1889, p. 109

(א.1.ה) תימן

(א.1.ה.1) זכריה בן שלמה רופא

דפוס:

— בתוך: חמש מגילות ... עם פירושים עתיקים, מהדורת י׳ קאפח, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ יז-קכז. הפירוש בערבית בצירוף תרגום עברי. לפי י״ל נחום, פירוש זה אינו שלם, ולכן הוציאו מחדש.

— י״ל נחום, ׳מדרש (פירוש) שיר השירים לר׳ זכריה הרופא הרז״ה׳, חשיפת גנוזים מתימן, ערך י״ל נחום, חולון תשל״א, עמ׳ רב-רלז. צילום מכתב־יד שברשות העורך; עיין גם עמ׳ קפח-קפט. לתיאור כתב־היד ראה עתה: י״ל נחום, מכמנים מחשיפת גנזי תימן, תל־אביב תש״ן, עמ׳ קכח.

— מ׳ פרידלנדר, ׳תחילת פירוש שיר השירים מעורב מלשון עבר וערב׳, תהלה למשה... לכבוד... משה שטיינשניידר, לפסיא תרנ״ו, עמ׳ 49-59. רק עד א, י; לזיהוי המחבר ראה: י׳ רצהבי, ׳ספרות יהודי תימן׳, קרית ספר, כח (תשי״ב-תשי״ג), עמ׳ 267, סימן 68.

כתבי־יד:

— כ״י תימני פרטי (ס׳ 44265), דפים 215א-231א. כמה דפים חסרים.

— עוד כתב־יד נמצא ברשותו של הרב יוסף קאפח.

(א.1.ו) שונות (ממוצא לא ידוע)

(א.1.ו.1) אברהם אבן אבו אלרביע

כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Heb.e. 74, 20 fols. [Neubauer 2862/7] (photo. 3420).
מתוארך י״ד בתמוז, 93 - -. לשטרות; מזרחית; קטע בערבית־יהודית.

(א.2) פירושים כתובים עברית

אירופה

(א.2.א) איטליה

(א.2.א.1) ישעיה בן מאלי דטראני

הפירוש בעיקרו לפי הפשט, אם כי המחבר משלם מס שפתיים לפירוש האליגורי

המסורתי בדבריו על שה״ש א, ב.

דפוס:

— בתוך: פירוש נביאים וכתובים, ג, מהדורת א״י ורטהימר, ירושלים תשל״ח, עמ׳ רעא-רפד.

— תרגום ללטינית בתוך: *Canticum canticorum Salomonis*, ed. G. Generbrardus, Paris 1585, pp. 126–170 [i.e., 190]. נדפס עם פירוש רש״י ואבן עזרא לסירוגין.

כתבי־יד:

— MS. BA (Rome) Or. 72, fols. 215v–218v (no. 11715).
שנת פ״ז; איטלקית.

— MS. BM (Rouen) Or. 11(1485), fols. 109r–115r (no. 6653).
המאה החמש־עשרה.

— MS. RNL (St. Petersburg) Evr. I. 19. (אין צילום במכון לתצלומי כתבי־יד עבריים; יש בספריית הבודליאנה באוקספורד [Or. Film 295/4]).

(א.2.א.2) אלמנו, יוחנן בן יצחק, ׳חשק שלמה׳

דפוס:

— ״שער החשק, ליוורנו תק״ן; הלברשטט תר״ך. גרסה מקוצרת וחסרה של המבוא; המבוא נערך בשלימותו לאחרונה על־ידי לסלי:

— A. Lesley, 'The Song of Solomon's Ascents by Yohanan Alemanno: Love and Human Perfection According to a Jewish Colleague of Giovanni Pico della Mirandola', Ph.D. Thesis, University of California, Berkeley 1976, pp. 326–608

כתבי־יד:

— MS. BL (London) Or. 2854, 365 fols. [Margoliouth 227] (no. 6401).
של״ח; איטלקית; כתב־היד השלם היחיד; הפירוש מתחיל בדף 75א.

— MS. BL (Oxford) Laud. 103 (Uri 375), fols. 17r–166v [Neubauer 1535/2] (no. 16903). המאה השש־עשרה; אשכנזית (איטלקית [?]); הפירוש אינו שלם.

— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 140, 337 fols. (no. 6820). המאה השש־עשרה איטלקית; מתחיל ב׳הראש השלישי והראש הרביעי׳ של ההקדמה השנייה (דף 156א בכ״י לונדון); הפירוש מתחיל בדף 13ב.

— MS. SBB (Berlin) Or. Qu. 832, 572 fols. [Steinschneider 143] (no.1784).
י״ז באלול שכ״ח; איטלקית; ההתחלה חסרה; הפירוש מתחיל בדף 50ב.

(א.2.א.3) עמנואל בן שלמה מרומא

מחולק לשני חלקים: (א) פשט המקראות, (ב) על דרך האמת (אליגוריה).

דפוס:

— פירוש ר׳ עמנואל בן שלמה זצ״ל על שיר השירים (ביאור המלות ופשט המקראות), ערך י״ד עשוועגע, פרנקפורט ע״נ מיין תרס״ח, 40, 38 עמ׳ (שער נוסף: *Der Kommentar des Immanuel ben Salomon zum Hohenliede (Wort und*

Satzexegese): Ein Beitrag zur Geschichte der mittelalterlichen Bibelexegese, ed. S. B. Eschwege, Frankfurt a.M. 1908. רק פירוש הפשט לפרקים א-ב; מבוסס על כ״י מינכן וברלין.

— [A. Berliner?], 'Aus den Bibliotheken Italiens, XVIII: Die Vorrede Immanuels zum Hohenliede (Cod. Vatic. n. 85)', *Magazin für Jüdische Geschichte und Literatur*, 2 (1875), p. 61. רק המבוא (=עמ׳ 1-2 במהדורת עשוועגע).

— עבודת גמר של י׳ רביצקי על הפירוש הפילוסופי של עמנואל לשיר השירים, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1970 (לא ראיתיה; אין עותק בספרייה הלאומית).

כתבי־יד:

— MS. BA (Milan) Y.44 sup., 97 fols. [Bernheimer 37] (no. 18302).
המאה החמש־עשרה; איטלקית.

— MS. BA (Vatican) Ebr. 85, 74 fols. [Cassuto, 124] (no. 11623).
שנת שנ״ג (30 בנובמבר 1592); הועתק בידי G. B. Eustachio.

— MS. BL (London) Harl. 5797, fols. 73r–126v [Margoliouth 238/2] (no. 4858). שנת קס״ב; איטלקית.

— MS. BL (Oxford) Mich. 455, fols. 1v–45r [Neubauer 146/1] (no. 16210)
המאה החמש־עשרה; איטלקית.

— MS. BN (Paris) héb. 235, fols. 90r–120v [Zotenberg, 30] (no. 27835)
המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; איטלקית; חסר מפרק ו, י עד הסוף.

— MS. BP (Parma) 2215, 93 fols. [De Rossi 577] (no. 13371).
המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; איטלקית.

— MS. BS (Munich) Cod. heb. 25, fols. 192r–261v [Steinschneider, 11] (no. 25957). שנת ש״י; איטלקית.

— MS. Biblioteca Vittorio Emanuele (Rome) Or. 72, fols. 134r–168v [Di Capua 5] (no. 410). המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; איטלקית.

— MS. CUL (Cambridge) Add. 383.1(7), 60 fols. [Schiller-Szinessy, 30] (no. 15867). המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; איטלקית; חלקו האחרון של הפירוש האליגורי חסר.

— MS. HUC (Cincinnati) Acc. no. 167, fols. 247r–289v (no. 47524). שנת קס״א, רומא; הועתק על־ידי אברהם בן־חיים בן אברהם הלוי בן חסדאי עבור מורו שלמה בן שבתי, כו באלול קס״א.

— MS. SBB (Berlin) Or. Qu. 646, fols. 1r–70r [Steinschneider, 117] (no. 1771). איטלקית.

(א.2.א.4) רומנו, יהודה בן משה
ביאור לשה״ש א, ג; פילוסופי.
כתבי־יד:

— MS. BA (Vatican) Urb. Ebr. 38, fols. 36v–39r (no. 677).

המאה הארבע־עשרה; איטלקית.

— MS. BL (London) Add. 27,033, fols. 29v–32v [Margoliouth 218] (no. 5710). המאה החמש־עשרה; איטלקית.

— MS. BP (Parma) 2194, fols. 95r–98v [De Rossi 1364] (no. 13360).
המאה החמש־עשרה; איטלקית.

— MS. BP (Parma) 2450, fols. 91r–93v [De Rossi 1174/8] (no. 13454).
המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; איטלקית.

— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 71, fols. 100r–102v (no. 6751).
המאה החמש־עשרה; איטלקית.

(א.2.א.5) שמריה בן אליה איקריטי.
פילוסופי.
דפוס:
— בתוך: חמש מגילות... עם פירושים עתיקים, מהדורת י׳ קאפח, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ יז-קכו. מבוסס על שני כתבי־יד, אחד של המחבר והשני מספריית ששון 1060.
— קטע נדפס על־ידי זלפלד, עמ׳ 94-97, 155-158.
כתבי־יד:

— MS. BN (Paris) héb. 334, fols. 148r–186r [Zotenberg, 45] (no. 2937).
המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; ביזנטינית.

— MS. BN (Paris) héb. 897, fols. 21r–70v [Zotenberg, 155] (no. 26853).
המאה הארבע־עשרה; איטלקית; דף 40 חסר והושלם בכתב אחר.

— MS. BS (Munich) Cod. hebr. 210 [Steinschneider, 92–93] (no. 1119).
המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; כתב מרובע ברור.

— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 280, fols. 115r–158r (no. 43025).
המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; איטלקית.

— MS. JTSA (New York) Mic. 1748, fols. 155r–171v [EMC 653] (no. 10846). המאה השבע־עשרה; תימנית.

— MS. Sassoon 959, pp. 1–38 [Sassoon, 550–551].
המאה השבע־עשרה; פרסית כתב־היד אינו שלם: מתחיל בפרק ב; אין צילום; נמכר ונמצא בהיברו יוניון קולג׳(?).

— MS. Sassoon 1060, pp. 745–849 [Sassoon, 1071] (no. 8943).
המאה השמונה־עשרה; תימנית.

(א.2.ב) אשכנז

(א.2.ב.1) אביגדור בן אליהו הכהן
דפוס:
— פירוש שיר השירים, מהדורת י׳ באמבערגער, פרנקפורט דמיין תרנ״ט (ד״צ: ירושלים תשל״א, 39 עמ׳.
— מהדורה חדשה עם הוספות, מראי מקומות והערות מאת ש״א ורטהימר, ירושלים

תשל"א, 43 עמ'. מבוסס על כתב־היד דלהלן.
כתב־יד:
— MS. SUB (Hamburg) Cod. heb. 235, fols. 133r–136r [Steinschneider 45] (no. 1401). המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; אשכנזית.

(א.2.ב.2) אלעזר בן יהודה מגרמיזא, מיוחס לו
(כל הייחוסים לאלעזר מפוקפקים; ניתן לקבוע רק שהפירושים נכתבו בחוגי חסידי אשכנז).
דפוס:
— בתוך: יין הרקח: ביאור על שיר השירים ורות, לובלין שס"ח, דף א-טז.
— ספר רוקח: פירוש על שיר השירים, ברדיטשוב תקע"ז, לז דפים.
— ספר רוקח: פירוש על שיר השירים, ערך י' אויסשניט (Ausschnitt), לעמבערג תר"ע, 27 דפים.
— בתוך: פירוש הרוקח על חמש מגילות, א, ערך ח' קוניבסקי, בני־ברק תשמ"ח, עמ' קא-קעג. מבוסס על שני כתבי־יד מאוקספורד: MS. BL (Oxford) Opp. 720 (O1.83), fols. 1r–28v [Neubauer 1576] (no. 16944) (עיין להלן, ב.2.ג.7); MS. BL (Oxford) Opp. 757 (O1.572), fols. 303r–312v [Neubauer 2289/11] (no. 20981) (עיין להלן, ב.2.ג.8).
— בתוך: הגדה של פסח ושיר השירים עם פירוש הרוקח וביאורי הלכות ומנהגי ליל הסדר לרבנו אלעזר מגרמיזא, מהדורת מ' הרשלר, ירושלים תשמ"ד, עמ' קצט-רנב. מבוסס על שני כתבי־היד הנ"ל.
'נמוקי שיר השירים', קרית ספר, מהדורת ב"צ גזנבאואר (Gasenbauer), לעמבערג תרס"ה, ע"א-ב ע"א.

(א.2.ג) ביזנטיון

(א.2.ג.1) אברהם בן יהודה (קראי)
כתב־יד:
— MS. BR (Leiden) Cod. Or. 4739 (Warn. 1), fols. 222r–225r [Steinschneider, 1–5] (no. 45082). המאה השש־עשרה; קראית.

(א.2.ג.2) אפנדופולו, כלב (קראי)
מאמר שני מתוך חיבורו 'עשרה מאמרות'; אליגורי: על ישראל והקב"ה.
כתבי־יד:
— MS. BR (Leiden) Cod. Or. 4768 (Warn. 30), fols. 247v–261r [Steinschneider, 127–131] (no. 28068). שנת שפ"ג; קראית.
— MS. JTSA (New York) Mic. 3327, fols. 55r–77r (no. 30212).
המאה השבע־עשרה; קראית.
המאמר השני איננו מופיע בכ"י אוקספורד Opp. Add. 4°121 [Neubauer 2386]

(א.2.ג.3) טוביה בן אליעזר
דפוס:
— פירוש לקח טוב על מגלת שיר השירים, מהדורת א' גראינוף, לונדון 1909 (ד"צ: ירושלים תשכ"ח), 108 עמ' (כותר נוסף: *The Commentary of Rabbi Tobia b. Eliezer on Canticles*, ed. A. W. Greenup, London 1909). מבוסס על כ"י מינכן וקיימברידג'.
כתבי־יד:
— MS. BL (Oxford) Laud. Or. 101 (Uri 124), fols. 264vr–283v [Neubauer 240/8] (no. 16376). שנת רכ"ג; איטליה.
— MS. BP (Parma) 2879, fols. 7r–26r [De Rossi 206] (no. 13772).
המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; איטלקית.
— MS. BS (Munich) Cod. hebr. 77, fols. 7r–27v [Steinschneider, 35] (no. 1167). שנת קנ"ז; בולוניה; איטלקית; כולל הערות שוליים.
— MS. CUL (Cambridge) Add. 378.1, fols. 8r–32v [Loewe 123] (no. 16297).
שנת קכ"א; בולוניה; איטלקית.
— MS. IŹH (Warsaw) 30, fols. 16r–36r (no. 11601).
שנת רמ"א; מזרחית; לפנים IK (Vienna) IV, 4 (השווה: Schwarz, 35) היה שייך לילינק.
— MS. JTSA (New York) L825, fols. 40v–75r (ENA 1205) (no. 24059).
המאה השש־עשרה; אשכנזית רהוטה; קשה לקריאה; סימנים של נזק מים; הערות שוליים.
— MS. JTSA (New York) Mic. 1609, fol. 101v (no. 10707).
המאה הארבע־עשרה ספרדית רהוטה; על שה"ש א, ב.
— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 510, fols. 62r–67v (no. 47798). המאה הארבע־עשרה; איטלקית.

(א.2.ג.4) יעקב בן ראובן (קראי)
דפוס:
— בתוך: ספר העושר, גוזלווא תקצ"ו, עמ' יא ע"ב-יג ע"ב.
כתבי־יד:
— MS. BN (Paris) héb. 191, fols. 207r–212r [Zotenberg, 24] (no. 4175).
שנת שע"ז-ש"פ; קראית.
— MS. BR (Leiden) Cod. Or. 4746 (Warn. 8), fols. 311v–316v [Steinschneider, 24–26] (no. 28060). המאה החמש־עשרה; קראית.
— MS. BR (Leiden) Cod. Or. 4749 (Warn. 31), fols. 274r–281v [Steinschneider, 134–5] (no. 28069). שנת קכ"ח; כפא; קראית.
— MS. John Rylands Library (Manchester) 2020, fols. 190r–193r (no. 16063). שנת רצ"ט; קראית.
— MS. JTSA (New York) Mic. 3314, fols. 12r–19r (no. 31999).

שנת תרל״ח; קושטא; קראית.

— MS. JTSA (New York) Mic. 3398, fols. 319r–329v (Adler 243) (no. 32083). שנת קס״ח; קהיר; קראית.

— MS. HUC (Cincinnati) 839, fols. 151r–158r (no. 11327).
המאה השמונה־עשרה; קראית.

(א.2.ד) ספרד, פורטוגל ופרובנס

(א.2.ד.1) אבן עזרא, אברהם בן מאיר. הפירוש הקצר
דפוס:
— פירוש על שיר השירים: מהדורא ראשונה, מהד׳ ה״י מאתיוס, אוקספורד תרל״ד (ד״צ: ירושלים תשכ״ז) (כותר נוסף: *Abraham ibn Ezra's Commentary on the Canticles after the First Recension,* ed. H. J. Mathews, London 1874); מבוסס על שלושת כתבי־היד דלהלן.
כתבי־יד:
— MS. BL (Oxford) Opp. 221 (O1.281), fols. 87v–93v [Neubauer 343] (no. 17262).
— MS. BN (Paris) héb. 334, fols. 69r–77v [Zotenberg, 45] (no. 2937).
— MS. SBB (Berlin) Or. Qu. 291, 10v–18r [Steinschneider 46] (no. 10046).

(א.2.ד.2) אבן עזרא, אברהם בן מאיר, הפירוש הארוך
דפוס:
— דפוס ראשון בתוך: פירוש על חמש מגילות, קושטנדינא רס״ה.
כתב־יד:
— MS. BA (Vatican) Ebr. 298, fols. 52r–57r (no. 353).
המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; איטלקית; קטע על שה״ש ב, יב-יד, ה; בעיקר שיטה ראשונה.
— תרגום ללטינית בתוך: *Canticum canticorum Salomonis,* ed. G. Genebrardus, Paris 1585, pp. 119–188. מודפס עם פירוש רש״י ופירוש ישעיה דטראני לסירוגין.

(א.2.ד.3) אבן שועיב, יהושע
דפוס:
— בתוך: דרשות על התורה [קושטנטינא רפ״ג], נ ע״ב-נג ע״א. מדרש אליגורי: ׳ליום אחרון של פסח והוא מדרש שיר השירים׳; חסר שער ואין מספור לדפים.
— בתוך: דרשות על התורה, קראקא של״ג (ד״צ: ירושלים תשכ״ט), מב ע״א-מד ע״א.
— בתוך: מגילת שיר השירים עם פירוש אברהם תמ״ך, סביונטה שי״ט, סב ע״א-סג ע״א. רק הערות בודדות.
כתבי־יד:
— MS. BA (Vatican) Ebr. 42. fols. 123v–129v [Cassuto, 57] (no. 158).

שנת רכ״ג.

— MS. BL (London) Or. 9974, fols. 79v–83v (Gaster 754) (no. 7022).
שנת תנ״א, תימנית.

— MS. BL (Oxford) Hunt. 232, fols. 40v–44v [Neubauer 983] (no. 22459).
לפני שנת קע״א; ספרדית.

— MS. BN (Paris) héb. 237, fols. 104v–109v [Zotenberg, 30] (no. 4264).
שנת קצ״ז; קאשטוריה, יוון.

— MS. BN (Paris) héb. 238, fols. 89v–93v [Zotenberg, 30] (no. 4265).
שנת רכ״א; ביג׳אר דיל קאשטנייאלו; ספרדית.

— MS. BN (Paris) héb. 239, fols. 89v–93v [Zotenberg, 30] (no. 4266).
שנת רכ״ט; מזרחית; קשה לקריאה; סימנים של נזק מים.

— MS. BS (Munich) Cod. hebr. 9, fols. 158r–166r [Steinschneider, 3] (no. 25954). שנת שי״א; ונציה.

— MS. Montefiore (London) 60, fols. 335v–341r [Hirschfeld, 12] (no. 4579). המאה החמש־עשרה; ספרדית; הפירוש מועתק בסוף כתב־היד, אחרי הדרשות על התורה.

— MS. RNL (St. Petersburg) Evr. I. 49. (לא ראיתיו; אין צילום במכון לתצלומי כתבי־יד עבריים).

— MS. RSL (Moscow) Günzburg 64, fols. 82r.–86r (no. 6744).
המאה השש־עשרה; איטלקית; דרשה ליום אחרון של פסח.
— כ״י מוסד הרב קוק (ירושלים) 39, דפים 90א-94א (מס׳ 20034). שנת רל״ז; ביג׳אר דיל קאשטנייאלו; ספרדית.

(א.2.ד.4) אברהם בן אשר בן אלעזר הכהן מלוניל
קבלי
כתב־יד:
— MS. BN (Paris) héb. 806, fols. 268r–281r [Zotenberg, 136] (no. 12831).
המאה החמש־עשרה; נפסק בפרק ה, יב. לאחר שיר פתיחה נכתב: ׳קול הִתור נשמע באזננו והנצנים נראו בארצנו; שיר השירים אשר לשלמה. מענין השיר המקובלת והמפורסמת וכפי ההנחה... שיר השירים... השיר המשובח מכל השירים אשר לך שלמה...׳.

(א.2.ד.5) אברהם בן יצחק הלוי תמ״ך
דפוס:
— דפוס ראשון: מגילת שיר השירים עם פירוש, סביונטה שי״ט, סג דפים. הפירוש עצמו בדפים ב ע״ב-סב ע״א.
— דפוס שני: פראג שע״א.
— מהדורה ביקורתית: R. Abraham b. Isaac ha-Levi TaMaKh, *Commentary on the Song of Songs*, ed. L. A. Feldman, Assen 1970. xii, 253 pp. מבוסס

על 12 כתבי־יד, ודפוסים ראשונים; נוסח הפנים הוא כ״י ניו יורק L1052; המהדורה כוללת את הטקסט העברי ותרגום אנגלי; רשימה של כתבי־היד שם, בעמ׳ 29-30. המהדיר השתמש בכל כתבי־היד הרשומים למטה חוץ מכ״י לונדון Or. 9951, ליוורנו 8, ניו יורק L492, וסנט פטרסבורג I.168.

כתבי־יד:

— MS. BA (Vatican) Urb. Ebr. 17/3, fols. 160r–192v (no. 656).
המאה הארבע־עשרה; איטלקית(?).

— MS. BL (London) Harl. 7621, fols. 414r–419r [Margoliouth 234/3] (no. 4847). המאה החמש־עשרה; איטלקית; תחילת המבוא חסרה; אין ייחוס למחבר בכתב־היד.

— MS. BL (London) Or. 9951/1 (Gaster 415), fols. 1r–16v (no. 7010).
המאה השש־עשרה; איטלקית ואשכנזית.

— MS. BL (Oxford) Can. Or. 62, fols. 198r–201r [Neubauer 26] (no. 33039). שנת רל״ב; איטלקית ואשכנזית.

— MS. BL (Oxford) Mich. 176 (O1. 89), fols. 36r–64v [Neubauer 351/2] (no. 17270). המאה החמש־עשרה; איטלקית.

— MS. BL (Oxford) Mich. 333 (O1. 680), fols. 1r–19v [Neubauer 357] (no. 17376). המאה הארבע־עשרה; איטלקית.

— MS. BL (Oxford) Mich. 555 (O1. 623), fols. 189r–202r [Neubauer 344/2] (no. 17263). המאה החמש־עשרה; איטלקית.

— MS. BN (Paris) héb. 42, fols. 374r–391v [Zotenberg, 5] (no. 2923).
המאה החמש־עשרה; איטלקית.

— MS. BN (Paris) héb. 263, fols. 1r–40r [Zotenberg, 34–35] (no. 27842).
שנת רמ״א; איטלקית.

— MS. BP (Parma) 2048, fols. 3r–42v [De Rossi 1204] (no. 13131).
שנת רל״ה; איטלקית(?).

— MS. CUL (Cambridge) Add. 378.2, fols. 1r–22v [Schiller-Szinessy 71] (no. 15908). המאה הארבע־עשרה; אשכנזית.

— MS. JTSA (New York) L492, 37 fols. (no. 23770).
המאה חמש־עשרה; איטלקית

— MS. JTSA (New York) L1052, fols. 96r–130v (no. 24255).
המאה החמש־עשרה; ספרדית.

— MS. Montefiore (London) 487, fols. 177r–211v [Hirschfeld, 150–151] (no. 6117). המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; ספרדית.

— MS. RNL (St. Petersburg) Evr.I.168.1
(אין צילום במכון לתצלומי כתבי־יד)

— MS. Talmud Tora (Livorno) 8/3, fols. 69r–97v [Bernheimer, 7] (no. 12461). המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; ספרדית.

(א.2.ד.6) ג׳יקטילה, יוסף בן אברהם, מיוחס לו
קבלי, על דרך קבלת הספירות.
כתב־יד:

— MS. BN (Paris) héb. 790, fols. 83v–86r [Zotenberg, 132–133] (no. 12622).
כותר: ׳פירוש שיר השירים על דרך הקבלה׳, קולופון: ׳נשלם פירוש זה שחיבר הרב העליון המקובל הגדול באומר ובפועל החכם ר׳ יוסף אבן ג׳קטלה הספרדי וחברו אל דרך הקבלה על ספר שיר השירים...׳; הייחוס אינו נכון; עיין: א׳ גוטליב, ׳בירורים בכתבי ר׳ יוסף ג׳קטילה׳, תרביץ, לט (תש״ל), עמ׳ 78—80 (=הנ״ל, מחקרים בספרות הקבלה, ערך י׳ הקר, תל־אביב תשל״ו, עמ׳ 117-121); ייתכן שהמחבר הוא הסופר המעתיק שם טוב אבן פולייא; הפירוש מתחיל: ׳שיר השירים אשר לשלמה... אומרו בכל יום ולכן השין הזאת גדולה והיא של ד... ובספר התמונה הוא מבואר ועל כן גזרו חז״ל...׳.

(א.2.ד.7) ג׳יקטילה, משה בן שמואל
דפוס:
— בתוך: S. A. Poznanski, *Moses b. Samuel Hakohen ibn Chiquitilla*, Leipzig 1895, p. 117*; רק על המלים ׳רסיסי לילה׳ (שה״ש ה, ב). עיין: זלפלד, עמ׳ 35.

(א.2.ד.8) חיון, יוסף בן אברהם
דפוס:
קטע בתוך: זלפלד, עמ׳ 163-164.
כתבי־יד:

— MS. BL (London) Or. 1004, fols. 2r–56r [Margoliouth 240/1] (no. 5965).
המאה השש־עשרה; מזרחית.

— MS. BL (Oxford) Opp. Add. 4° 106, fols. 4r–76v [Neubauer 2334/1] (no. 21026). שנת שמ״ז; מראכש; הסוף חסר.

— MS. BN (Paris) héb. 261, fols. 40r–108v [Zotenberg, 34] (no. 27840).
שנת שכ״ו; מרוקו(?); המחבר לא זוהה בקטלוג.

— MS. JTSA (New York) L494, 16 fols. (no. 23771).
המאה השבע־עשרה; מערבית; רק פרקים א-ג, וגם אלה אינם שלמים.

— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 168, fols. 1r–60r (no. 6848).
שנת של״ב; ספרדית רהוטה.

— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 782, fols. 167v–220r (no. 48049).
המאה השש־עשרה; ספרדית; הסוף חסר; כתב־היד ממוספר הפוך, כך שהפירוש בעצם מתחיל בדף 220 ומסתיים בדף 167.

— MS. SUB (Frankfurt a.M.) Cod. heb. 8° 115, fols. 4r–63v [Roth-Prijs 123, 1a:166] (no. 25927). שנת של״ב; ספרדית רהוטה.

— MS. TC (Cambridge) F.12.4, fols. 1–89r [Loewe, 46/1] (no. 12148).

שנת שנ״א; ספרדית(?); יחד עם פירוש פרובינצאלי (שאר ישוב).

(א.2.ד.9) חיים בן ישראל
בתוך מאמר גן עדן, פ׳ ב-ג; פירוש פילוסופי לשני פסוקים: ׳גן נעול׳ (ד, יב) ו׳שלחיך פרדס רמונים׳ (ד, יג)
דפוס:
— מהד׳ פיטרו פרו (Perreau), בתוך: תפארת שיבה: ספר היובל לי״ל לצונץ, ברלין תרמ״ד, חלק עברי, עמ׳ 22-24, חלק לועזי, עמ׳ 141-142.
כתבי־יד:
—MS. BL (Oxford) Mich. Add. 26, fols., 92v–94v [Neubauer 1609/5] (no. 17187). המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; ביזנטינית.
— MS. BP (Parma) 2566, fols. 3v–5v [De Rossi 168] (no. 13528).
המאה החמש־עשרה; אשכנזית.
— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 360, fols. 89r–90v (no. 27971).
המאה הארבע־עשרה; ספרדית.

(א.2.ד.10) יצחק בן חיים הכהן
כתב־יד:
— MS. BL (London) Add. 26,960, fols. 5r–46v [Margoliouth 230] (no. 5626). המאה השש־עשרה; איטלקית; הפירוש נשלם בבולוניה, 1517.

(א.2.ד.11) כספי, יוסף בן אבא מארי אבן
פילוסופי.
דפוס:
— ׳חצוצרות כסף: פירוש על שיר השירים׳, שלשה פירושים על שיר השירים, קושטאנדינא [1577?], עמ׳ ב״ב.
— עשרה כלי כסף, מהדורת י׳ לאסט, א, פרסבורג תרס״ג (ד״צ: ירושלים תש״ל), עמ׳ 181-184. כולל רק מבוא קצר לשיר השירים; לאסט העתיקו מהדפוס היחיד שקדם לו.
כתב־יד:
— MS. CUL (Cambridge) Add.857.2, fols. 19v–20r [Schiller-Szinessy, 64] (no. 15901). המאה השש־עשרה; איטלקית.

(א.2.ד.12), לוי בן גרשום, ׳פירוש על שיר השירים׳
פילוסופי.
דפוס:
— בתוך: פירוש חמש מגילות, ריווא די טרינטו ש״ך, ב ע״א-כב ע״א.
— בתוך: קהלות משה, ד, אמסטרדם תפ״ד-תפ״ז, רסח ע״א-רפז ע״ב
— בתוך: פירוש על חמש מגילות, קאניגסבערג תר״ך, ב ע״א-כב ע״א.

— מהדורה ביקורתית של המבוא: מ׳ קלנר, ׳הקדמת הרלב״ג לפרושו לשיר השירים׳, דעת, 23 (קיץ, תשמ״ט), עמ׳ 15-26. מבוסס על שני כתבי־היד דלהלן.
— תרגום לאנגלית: M. Kellner, ‘Introduction to the Commentary on Song of Songs Composed by the Sage Levi ben Gerson — Annotated Translation’, *From Ancient Israel to Modern Judaism: Intellect in Quest of Understanding; Essays in Honor of Marvin Fox, (BJS*, 173), II, eds. J. Neusner, E. S. Frerichs & N. M. Sarna, Atlanta, Ga. 1989, pp. 187–205
כתבי־יד:
— MS. BA (Vatican) Urb. Ebr. 17, fols 245r–250r (no. 656).
— MS. BN (Paris) héb. 257, fols. 1r [Zotenberg, 33] (no. 4282).

(א.2.ד.13) לטיף, יצחק אבן
פירוש פילוסופי אליגורי.
דפוס:
— בתוך: ׳אגרת התשובה׳, מהדורת א׳ ברלינר, קובץ על יד, א (תרמ״ה) עמ׳ 61-63. מבוסס על כ״י וטיקן 335; ׳שאלה לה: הודיעני טעם אומרם ז״ל כל שלמה האמור בשיר השירים קדש חוץ מאלף לך שלמה...׳.
— זלפלד, עמ׳ 161-162 על־פי כ״י פרמא.
כתבי־יד:
— MS. BA (Milan) X.132 sup., fols. 137v–139r [Luzzatto 34] (no. 14589).
שנת ר׳; ספרדית:
— MS. BA (Vatican) Ebr. 335, fol. 134r (no. 375).
המאה הארבע־עשרה; ספרדית (ביזנטינית[?]); לא שלם.
— MS. BL (Oxford) Mich. 501 (O1. 819), fols. 155v–156r [Neubauer 1277/6] (no. 22091). המאה השמונה־עשרה-התשע־עשרה; מקנסא, מערבית.
— MS. BP (Parma) 2627, fols. 15r–16r [De Rossi 1398/1] (no. 13543).
המאה השש־עשרה; מזרחית.
— MS. BS (Munich) Cod. hebr. 33, fols. 245r–246v [Steinschneider, 18] (no. 1163). שנת שי״ב; איטלקית.
— MS. JTSA (New York) Mic. 2415, fols. 34v–36r (ENA 1002) (no. 28668).
המאה השש־עשרה(?); מזרחית(?).
— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 341, fols. 76r–77r (no. 47609).
המאה החמש־עשרה; איטלקית.

*(א.2.ד.14) משה בן נחמן, ליקוטים
דפוס:
— בתוך: פירושי הרמב״ן על הנ״ך, ערך ח״ד שעוועל, ירושלים תשכ״ג, עמ׳ 187-188.

(א.2.ד.15) נחמיאש, אברהם בן שלמה
יכול להיות בן המאה השש־עשרה.
דפוס:
— זלפלד, עמ׳ 164-165. נדפסו רק הפירושים לא, א ו־ד, ו.
כתב־יד:
— MS. BL (Oxford) Opp. Add. 4⁰ 106, fols. 2r–76r [Neubauer 2334] (no. 21026). שנת שמ״ז; מראכיש; נכתב עם פירושים המיוחסים לרמב״ן ועם פירושי יוסף חיון לסירוגין.

(א.2.ד.16) סהולה, יצחק בן שלמה אבן
קבלי; עיין: ג׳ שלום, פרקים מתולדות ספרות הקבלה׳, קרית ספר, ו (תרפ״ט-תר״ץ), עמ׳ 109-118.
דפוס:
— א״י גרין, ׳פירוש שיר השירים לר׳ יצחק אבן סהולה על פי כתב יד יחיד בספריית אוקספורד עם מבוא והערות׳, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, ו ג-ד (תשמ״ז) (=דברי הכנס הבינלאומי השני לתולדות המיסטיקה היהודית: ראשית המיסטיקה היהודית באירופה), עמ׳ 393-491.
— ח׳ ברודי, ׳הקדמת ר׳ יצחק בן שלמה בן אבי סהולה לפירושו על שיר השירים׳, קובץ על יד, ט (תרנ״ג), עמ׳ 15, 30-32.
כתב־יד:
— MS. BL (Oxford) Opp. 221 (O1.281), fols. 37v–53r [Neubauer 343/2] (no. 17262). המאה החמש־עשרה; ספרדית.

(א.2.ד.17) עזרא בן שלמה
קבלי; הפירוש יוחס כבר בימי־הביניים לרמב״ן. עיין: י׳ תשבי, ׳כתבי המקובלים ר׳ עזרא ור׳ עזריאל מגירונה׳, סיני, טז (תש״ה), עמ׳ קנט-קסד.
— דפוס ראשון: אלטונא תקכ״ד.
— בתוך: כתבי הרמב״ן, ב, מהדורת ח״ד שעוועל, ירושלים תשכ״ד, עמ׳ 471-518. עם מראי מקומות, הערות, ביאורים ומבוא.
לדפוסים אחרים עיין: מ״מ כשר וי״ד מנדלבוים, שרי האלף, ירושלים תשל״ט², עמ׳ קמב. כל הדפוסים, כולל מהדורת שעוועל, מבוססים על דפוס אלטונא וכולם לקויים.
— תרגום לצרפתית: *Le commentaire d'Ezra de Gérone sur le Cantiques des Cantiques*, traduction et notes annexes par G. Vajda, Paris 1969, 480 pp. התרגום מבוסס על חמישה כתבי־יד: פריס 225, וטיקן 211, אוקספורד Mich. 35, אוקספורד Mich. Add. 61, ליידן 4770.
כתבי־יד:
— MS. BA (Vatican) Ebr. 211, fols. 13r–28r (no. 270).

המאה החמש־עשרה, ספרדית; המבוא חסר; השורה האחרונה נקטעה באמצע; בסוף נכתב: ׳חסלת פרישת הרמב״ן׳.
— MS. BASH (Budapest) Kaufmann A259, pp. 199–202 (no. 14557).
המאה השש־עשרה; אשכנזית; קטע מסוף ההקדמה הראשונה עד ׳כי טובים דודיך מיין׳.
— MS. BL (Oxford) Mich. 35, fols. 26r–70v [Neubauer 1923] (no. 18856).
המאה השש־עשרה; איטלקית; התחלת המבוא חסרה; מתחיל: ׳מכאן מצאתי לכתוב ונח מצא חן׳, וגומר באמצע ה, ו.
— MS. BL (Oxford) Mich. Add. 61, fols. 20r–80v [Neubauer 1915/2] (no. 18848; photo. 2493). המאה החמש־עשרה; ספרדית.
— MS. BL (Oxford) Opp. 525 (O1. 1032), fols. 44v–45r [Neubauer 1598/2d] (no. 17176). המאה התשע־עשרה; העתקה מודרנית של כתב־יד משנת 1495; הכותרת: ׳פירוש שיר השירים להחכם הנזכר׳; מתחיל: ׳אמר החכם על דרך משל כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזוקו (איוב כח, א)׳; קטע מההקדמה השלישית.
— MS. BL (Oxford) Opp. Add. 4° 106, fols. 4r–76v [Neubauer 2334] (no. 21026). שנת שמ״ז; מראכש; מיוחס לרמב״ן; משולב בשני פירושים אחרים.
— MS. BN (Paris) héb. 225, fols. 47v–65v [Zotenberg, 28] (no. 27828).
המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; איטלקית.
— MS. BP (Parma) 2878, 10 fols. [De Rossi 462] (no. 13771).
המאה הארבע־עשרה; אשכנזית רהוטה.
— MS. BP (Parma) 2982, fols. 80v–100v [De Rossi 1072] (no. 13711).
שנת קמ״ח; ארימנו, איטליה; כתב קורסיווי ברור; כותרת: ׳פירוש שיר השירים להרב הגדול רבינו משה בן נחמני ז״ל׳, וזוהי עדות לקדמות הייחוס לרמב״ן.
— MS. BR (Leiden) Cod. Or. 4770 (Warner 32), fols. 1r–35 [Steinschneider, 136] (no. 31911). שנת רצ״ה; כותרת: ׳פירוש שיר השירים מר׳ עזרא׳; ההתחלה וסרה; מתחיל: ׳אמר להקדים שלוש הקדמות...׳ (ראה: תרגום ויידה, הנזכר לעיל, עמ׳ 45).
— MS. JTSA (New York) Mic. 2419 (ENA 1176), fols. 58v–90r (no. 28672).
המאה השש־עשרה; שלם.
— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 75, fols. 1r–40v (no. 6755).
המאה השבע־עשרה; איטלקית; שלם.
— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 131, fols. 19v–74r (no. 6811).
המאה הארבע־עשרה; ספרדית.
— MS. RSL (Moscow) Guenzburg 174, fols. 184v–223v (no. 6854).
המאה השש־עשרה; איטלקית.

(א.2.ד.18) ערמה, יצחק
דפוס:
— דפוס ראשון בתוך: י׳ ערמה, פירוש חמש מגילות, ריווא די טרינטו שכ״א, א

ע״ב-יד ע״א.

— בתוך: י׳ ערמה, עקידת יצחק, ויניציאה של״ג. המבוא בדפוסים של יוסף אבן יחיא.

כתבי־יד:

— MS. BP (Parma) 2210, fols. 35v–61r [De Rossi 726] (no. 13366).
המאה החמש־עשרה; איטלקית.

— MS. JTSA (New York) L463, fols. 181r–200v (no. 23739).
המאה השש־עשרה; ספרדית רהוטה.

— MS. JTSA (New York) L1053, fols. 33r–53r (no. 24256).
שנת שי״ח; ספרדית רהוטה.

— MS. ÖN (Vienna) heb. 178, fols. 37r–62v [Schwartz 34/3] (no. 1445).
המאה השש־עשרה; מזרחית.

(א.2.ד.19) פרובינצלי, יעקב בן דוד

לזהות המחבר עיין H. Gross, *Gallia Judaica*, Paris 1897, pp. 383–384; המחבר מכנה עצמו שאר ישוב. על־פי Loewe (ראה להלן) המחבר הוא שמואל ארמילוס רופא (=ש׳א׳ר), אבל ההשערה מבוססת על הוספה בכתב מאוחר, וכל העניין טעון עיון נוסף.

דפוס:

— בתוך: שלושה פירושים על שיר השירים, מהדורת י׳ עקריש, קושטנטינא [של״ז?], ג ע״א-י ע״ב. וראה: זלפלד, עמ׳ 124.

כתבי־יד:

— MS. BA (Vatican) Ebr. 87, fols. 1r–4v [Cassuto, 126] (no. 203).
המאה החמש־עשרה(?); כולל המבוא והפירוש עד א, ה. בשוליים של פירוש הרלב״ג.

— MS. TC (Cambridge) F.12.4, fols. 1–89r [Loewe, 46, 2] (no. 12148).
שנת שנ״א (מאוחר מהדפוס); ספרדית ברורה; מועתק יחד עם פירוש חיון.

(א.2.ד.20) קמחי, יוסף, מיוחס לו, ׳פירוש שיר השירים להחכם ר׳ יוסף קמחי ז״ל׳ אליגורי; הייחוס בספק; ראה א׳ גייגר, קבוצת מאמרים, ברלין 1877, עמ׳ 208; י׳ גיל, ׳ספריו של רבי יוסף קמחי בפרשנות המקרא וגורלם׳, בית מקרא, כ (תשל״ה), עמ׳ 375.

כתבי־יד:

— MS. BL (Oxford) Marsh. Or. 73 (Bodl. 63; Uri 150), fols. 74v–91v (no. 17260) [Neubauer 341]. שנת רי״ח; ולידוליד; רק עד ח, יא; כתב מרובע ברור מאוד; על כתב־היד עיין: י״ל דוקעס, אוצר נחמד, ב, וינה תרי״ז, עמ׳ 76-77, ושם מובאות כמה דוגמאות של פירושי פשט מהפירוש.

— כ״י בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (ירושלים) 727 8^0, 15 דפים. העתקה

מודרנית של כ״י אוקספורד.

— MS. SBB (Berlin) Or. Qu. 7, fols. 13v–14r [Steinschneider 41] (no. 17873). העתקה מודרנית של קטעים מהמבוא ועל ו, יא.

(א.2.ד.21) תבון, משה בן שמואל אבן

פירוש פילוסופי.

דפוס:

— פירוש על שיר השירים, מהדורת שז״ח הלברשטם, ליק תרל״ד, כו דפים. המספור לא אחיד; המבוא ממוספר בעמודים (עד 14) ואחר כך הטקסט בדפים (ח-כו)

כתבי־יד:

— MS. BA (Vatican) Ebr. 250, fols. 63r–103v (no. 301).
שנת קמ״ה; מזרחית; שלם.

— MS. BA (Vatican) Ebr. 549, 35 fols. (no. 597).
המאה החמש־עשרה; שלם.

— MS. BA (Rome) Or. 72, fols. 341r–342v (no. 11715).
שנת פ״ד; איטלקית; לא שלם: רק עד ב, ז.

— MS. BL (London) Harl. 5797, fols. 126v–131v [Margoliouth 238/3] (no. 4858). שנת קע״ב-קע״ה; איטלקית; קטע מהתחלת המבוא.

— MS. BL (Oxford) Heb.f.109, 46 fols. (no. 24784).
המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; ספרדית; תחילת המבוא חסרה: מתחיל בעמ׳ 10 של הדפוס.

— MS. BL (Oxford) Poc. 296 (Uri 318), fols. 157r–180v [Neubauer 1278/9] (no. 22092). המאה החמש־עשרה; ספרדית; כתב מרובע ברור.

— MS. BP (Parma) 2349, fols. 1r–53v [De Rossi 590/1] (no. 13222).
המאה החמש־עשרה; איטלקית; שלם.

— MS. BS (Munich) Cod. hebr. 264, fols. 2r–49r [Steinschneider, 127] (no. 1681). שנת קכ״ג; ספרדית רהוטה; על כתב־יד זה התבסס הלברשטם במהדורתו.

— MS. CUL (Cambridge) Add. 377.1, fols. 17r–25v [Schiller-Szinessy 70, pp. 227–232] (no. 15907). המאה החמש־עשרה; יוון?; קטע מהפירוש: מתחיל: ׳מקום כי אם לדודה בלבד׳ (ג, יא; דף טו ע״ב בדפוס), מסתיים: ׳כי הדבור באדם הוא השכל ולכן נקרא׳ (ח, ח; דף כב ע״ב בדפוס).

— MS. HUC (Cincinnati) 707, fols. 18v–58r (no. 35539).
המאה הארבע־עשרה; איטלקית.

— MS. RBSL (Escorial) G–II–2, fols. 1r–29v (no. 7362).
שנת קנ״ח (1398); ביזנטינית; תחילת המבוא חסרה: מתחיל: ׳המין הראשון׳ (עמ׳ 6 בדפוס), מסתיים: ׳שהוא השכל׳ (דף כה ע״ב בדפוס).

(א.2.ד.22) שושן, יוסף אבן

ייתכן מאוד שהפירוש מאוחר; המחבר שייך למשפחה מסועפת של גולי ספרד; אי־אפשר לקבוע את זמנו בלי עיון נוסף.

כתב־יד:

— MS. JTSA (New York) L1058, fols. 1r–12v (no. 24260).
המאה השש־עשרה; ספרדית.

(א.2.ה) צפון צרפת

(א.2.ה.1) מנחם בן שלמה, מיוחס לו.

— MS. SBB (Berlin) Or. Fol. 707 [Steinschneider 34B6c] (no. 2028).
המאה השלוש־עשרה-הארבע־עשרה; קטע על ד, א-יא; העמודים אינם ממוספרים; עיין: זלפלד, עמ' 50-52, 142-146; M. Steinschneider, *Hebräische Bibliographie*, 17 (1877), p. 41

(א.2.ה.2) רש"י

דפוס:

— דפוס ראשון: בתוך: פרוש חמש מגילות, בולוניא רל"ז.

— דפוסים אחרים ראה: מ"מ כשר וי"ד מנדלבוים, שרי האלף, ירושלים תשל"ט², עמ' קלט; J. Fürst, *Bibliotheca Judaica*, II, Leipzig 1859, pp. 78–81

— מהדורה ביקורתית: י' רוזנטאל, 'פירוש רש"י על שיר השירים (על פי כתבי יד ודפוסים ישנים) עם מבוא, הערות ושנויי נוסחאות', ספר יובל לכבוד שמואל קלמן מירסקי, בעריכת ש' ברנשטיין וג"א חורגין, ניו יורק תשי"ח, עמ' 130-188.

— בתוך: מ"ד בן־שם, מוסף רש"י, ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' קצט-רב.

— בתוך: י' פלורסהיים, רש"י למקרא בפירושו לתלמוד, ג', ירושלים 1989, עמ' 190-206.

— תרגום לאנגלית: בתוך: *The Megilloth and Rashi's Commentary with Linear Translation: Esther, Song of Songs, Ruth,* translated by A. & Y. Schwartz New York 1983, pp. 57–159 (כותר נוסף: המגילות עם פירוש רש"י מתורגמים שורה בשורה: אסתר, שיר השירים, רות, תרגמו א' וי' שוואַרץ).

— תרגום ללטינית: ש' קמין וא' סולטמן, על־פי רש"י *Secundum Salomonem* פירוש לטיני לשיר השירים מהמאה הי"ג, רמת־גן תשמ"ט. עיבוד של פירוש רש"י; שם המחבר אינו ידוע; יצא לאור על־פי 'Expositio hystorica Cantici canticorum secundum Salomonem' MS. BA (Vatican) 1053, fols. 105r–114v. עיין גם: ש' קמין, 'עיבוד לטיני של פירוש רש"י לשיר השירים מן המאה השלוש עשרה', תרביץ, נה (תשמ"ו), עמ' 381-411.

— בתוך: *Canticum canticorum Salomonis,* ed. G. Genebrardus, Paris 1585, pp. 112–184. מודפס עם פירושי אבן עזרא וישעיה דטראני לסירוגין.

— בתוך: Salomonis Jarchi *Commentarius hebraicus in Prophetas priores et in libros historicos...* Trans. J. F. Breithaupt, Gotha 1714 (לא ראיתי תרגום זה).

(א.2.ה.3) שמואל בן מאיר, מיוחס לו.

שאלת ייחוס הפירוש עדיין לא הוכרעה. בכ"י המבורג אין ייחוס. עיין במבוא לפירוש רבי שמואל בן מאיר לקהלת, מהדורת ש' יפת ור' סולטרס, ירושלים תשמ"ח, עמ' 14; Y. Thompson, 'Le commentaire du *Cantique* attribué à Samuel ben Méir', *Archives juives*, 23, 1–3 (1987), pp. 9–18. במאמר זה מתייחס תומפסון אל הפירוש כאנונימי, אבל בעבודת הדוקטור שלו (ראה להלן) — כנראה בעקבות בדיקה יסודית יותר — הוא מביא ראיות לאישוש הייחוס. לאחרונה זוהו כתבי־יד נוספים של הפירוש, מלבד כ"י המבורג, והדבר יאפשר להוציאו לאור במהדורה ביקורתית.

דפוס:

— בתוך: פירוש על קהלת ושיר השירים לרבינו שמואל בן מאיר, מהדורת א' יעלינעק, ליפסיא תרט"ו (ד"צ: ירושלים תשכ"ו), עמ' 37-62. העתקה של כ"י המבורג.

— Y. Thompson, 'The Commentary of Samuel ben Meir on the Song of Songs', D.H.L. Thesis, Jewish Theological Seminary of America, 1988. מהדורה חדשה המבוססת על כ"י המבורג.

כתבי־יד:

— MS. SUB (Hamburg) Cod. heb. 32, fols. 79r–85r [Steinschneider 37] (no. 885). המאה השלוש־עשרה(?); אשכנזית.

— MS. BASH (Budapest) Kaufmann A384, fols. 183v–188v (no. 12668).
שנת פ' (1320); דרום גרמניה; בתוך מחזור לכל השנה מנהג אשכנז; עמוד ראשון ותיאור כתב־היד ראה: B. Narkiss, *Hebrew Illuminated Manuscripts*, Jerusalem 1962, p. 106. בגלל חשיבותו אני מצטט את התחלת הפירוש לפי כתב־יד זה: 'שיר השירים. ערום יערים המבין לבו להבין לשון מליצת ספר ללמד ולספר את פשטו ומלתו כאשר יתכן על מכונו כלשונו כי אגור אשר אגר את החכמה מכל בני קדם כתב ספרו ותקן שירו לפי דבריו וחכמתו משובח ומופלא בנוהג בעולם כבתולה הומה על אוהבה שפירש ממנה והלך למרחקים והיא מזכרת באהבתו אותה אהבת עולם ומשוררת ומזמרת אהבה עזה כזאת הראה לי ידידי בעודו עמדי ומספרת ומדברת לחברותיה ונערותיה כך וכך אמר לי ידידי וכן השיבותיו. שיר השירים שיר משובח מכל השירים כמו אלהי האלהים ואדוני האדונים...'.

— MS. BP (Parma) 3136, fol. 130v [De Rossi 405] (no. 13878).
המאה הארבע־עשרה אשכנזית; בתוך מחזור לכל השנה מנהג צרפת; רק עד א, ו; אחר כך מובא פירוש רש"י; מתחיל: 'שיר השירים שיר משובח שבשירים כ' הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים האל הגדול והנורא שבאלוהות ואדון הגדול על כל האדונים. אשר לשלמה שלמה יסדו ברוח הקדש...'.

— MS. RNL (St. Petersburg) Evr.I.21, fols. 14v–27r (Oxford Or. Film 295/4). (לא ראיתי כתב־יד זה).

(א.2.ה.4) שמעיה השושני

— MS. BS (Munich) Cod. hebr. 5, vol. 2, fols. 126–143v ([144v]) (no. 2526) [Steinschneider, 5]. שנת ד׳תתקג; אשכנזית; מתחיל: ׳נחזור לפרש מיסוד ר׳ שמעיה השושני זצ״ל׳.

המזרח התיכון

(א.2.ו) בבל

(א.2.ו.1) נהאוונדי, בנימין בן משה (קראי)

שריד מפירוש ארוך שאבד; על שה״ש א, ה-ו. מרמורשטיין ייחס את הפירוש לדניאל אלקומיסי. לזיהוי ראה: J. Mann, *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, II, Philadelphia 1935, p. 17, note 32. עיין גם: ש׳ פינסקר, ליקוטי קדמוניות, וינה תר״ך, נספחים, עמ׳ 109; זלפלד, עמ׳ 127.

דפוס:

— א׳ מרמורשטיין, ׳שרידים מפתרוני הקראי דניאל אלקומיסי׳, הצופה לחכמת ישראל, ט (תרפ״ח), עמ׳ 140-143.

(א.2.ו.2) יוסף משושן הבירה, ׳ספר תש״ק או ספר מלאכת המשכן׳

קבלי: לזהות המחבר, שחי כנראה בתחילת המאה הארבע-עשרה, ראה: G. Scholem, 'Einige kabbalistische Handschriften im Britischen Museum', Festschrift für Aron Freimann zum 60. Geburtstage, Berlin 1935, pp. 51–62; א׳ אלטמן, ׳לשאלת זהותו של ס׳ טעמי המצות המיוחס לר׳ יצחק ן׳ פרחי׳, קרית ספר, מ (תשכ״ח), עמ׳ 405-412. הפירוש מתחיל: ׳דע שענין שיר השירים הוא נגד המשכן ולפיכך החילותי לפרש אותו. שיר השירים ר״ל זהו השיר שהיה בענין המשכן הקב״ה עם כנסת ישראל...׳.

כתבי־יד:

— כ״י מוזיאון היכל שלמה (ירושלים) II.ג.16, דפים, 1א-14א (ס׳ 22809). המאה השש־עשרה; איטלקית.

— MS. BL (London) Add. 26,922 (Alm. Coll. 30b), fols. 4r–25v [Margoliouth 464/1]. רצ״ד; יוון; פירוש פרשת תרומה ושה״ש א, ב-ב, ה מעורבים זה בזה.

— MS. BL (London) Add. 27,027 (Alm. Coll. 133), fols. 166r–188v (no. 5703) [Margoliouth 780]. ׳פירוש מלאכת המשכן׳ המאה השש־עשרה; איטלקית.

— MS. BN (Paris) héb. 797, fols. 238r–289r [Zotenberg, 134] (no. 12629). המאה השש־עשרה; איטלקית.

— MS. JTSA (New York) Mic. 1673 (Adler 1588) 38 fols. (no. 10771). המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; איטלקית.

(א.2.ז) מצרים

*(א.2.ז.1) משה בן מימון, ליקוטים

דפוס:

— בתוך: W. Bacher, *Die Bibelexegese Moses Maimûnis*, Budapest 1896, pp. 160–161

— מתורגם בתוך: ז׳ בכר, הרמב״ם פרשן המקרא, תל־אביב תרצ״ב, עמ׳ 130.

— בתוך: מ״ד בן־שם, תורת הרמב״ם על התנ״ך, ו: נ״ך, ירושלים תשל״ח, עמ׳ קעו-קעח.

(א.2.ח) שונות (ממוצא לא ידוע)

(א.2.ח.1) אברהם בן משה מפוני

כתב־יד:

— MS. BA (Vatican) Ebr. 230, fols. 1r–9r (no. 287).

המאה החמש־עשרה; מסתיים בשה״ש ב, א; מתחיל: ׳פרוש שיר השירים על דרך נסתר ודרש...׳.

(א.2.ח.2) אברהם קצת

פילוסופי — אליגורי.

כתב־יד:

— MS. BA (Vatican) Urb. Ebr. 17, fols. 204v–229v (no. 656).

׳ספר צפוני שיר השירים׳ המאה הארבע־עשרה; מצטט את הרמב״ם (206א) ואת אבן עזרא (206ב); מתחיל: ׳אמנם שלמה היה יזכם כמו שהעידו עליו הכתובים...׳.

(א.2.ח.3) אליעזר

מדרשי; הערות על פירוש אבן עזרא.

כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Mich. Add. 33, fol. 92v [Neubauer 301] (no. 16769).

המאה החמש־עשרה; איטלקית; רק עד א, ב; מתחיל: ׳שיר השירים הוא שיר שמעלה מכל השירים שעשה שלמה. שלמה פירושו שר שהשלום שלו והוא הקב״ה׳.

(א.2.ח.4) חלאיו, משה בן יצחק

על המחבר לא ידוע דבר; עקריש מביא עדות שלפיה המחבר היה נכדו של בחיי בן אשר, עיין: שלושה פירושים על שיר השירים, מהדורת י׳ עקריש, קושטנטינא [של״ז], הקדמה, דף ב ע״א. א׳ יערי, הדפוס העברי בקושטא, ירושלים תשכ״ז, עמ׳ 123. אבל לא מצאתי שום אסמכתא לדעה זו. הפירוש אליגורי; מצטט את ׳ספר הבהיר׳ בהתחלה.

כתבי־יד:

— MS. BA (Milan) O.78 sup., 82 fols. [Bernheimer 40] (no. 12916).

המאה השש־עשרה-השבע־עשרה; איטלקית.

— MS. BA (Vatican) Ebr. 69, fols. 123r–185v [Cassuto, 103] (no. 186).
שנת שכ״ח; רומא.

— MS. BA (Vatican) Ebr. 70, fols. 151r–210 [Cassuto, 105–106] (no. 187).
שנת שט״ז; כותרת הפירוש ׳תפוחי זהב׳.

— MS. BN (Paris) héb. 269, 41 fols. [Zotenberg, 35] (no. 4288).
המאה השש־עשרה-השבע־עשרה.

— MS. BS (Munich) Cod. heb. 71, fols. 1r–60v [Steinschneider, 33] (no. 1136). המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; ספרדית.

— MS. Montefiore (London) 39 (Halberstam 17), fols. 1r–104r [Hirschfeld, 8] (no. 4561). המאה החמש־עשרה; ספרדית; דפים 101ב–102ב נוספו בכתב אחר. המאה השש־עשרה; איטלקית.

— MS. RBSL (Escorial) G–IV–16, 75 fols. (no. 10082).

(א.2.ח.5) יוסף בן שלמה בן פואל (אלפואל?)

פירוש פילוסופי; בכ״י מינכן המחבר נקרא בן שלמה; בכ״י ליוורנו באים לפני הפירוש ביאורים למונחים בפילוסופיה בערבית עם תרגום עברי, וכיוון שהם חסרים בכתבי־היד האחרים לא ברור אם הם שייכים לפירוש; המבוא מתחיל, לפי כ״י מינכן: ׳אמר בן שלמה רצוני לפרש את המגילה הזאת ולבאר סתומיה ולפתוח דלתותיה הנעולות ועד עתה לא בידינו בא פירוש לאחד מבעלי הפירושים שיוציא תעלומיה לאור...׳ הפירוש עצמו מתחיל: ׳שיר השירים עניינו דמיון הדמיונים...׳.

דפוס:

— חלק מהמבוא בתוך: שלשה מאמרים להחכם אבן רשד, נעתקו מערבי לעברי מאת שמואל אבן תבון, מהדורת י׳ הערץ (Hercz), ברלין תרכ״ט, נספח ג, עמ׳ כג.

— תרגום לגרמנית: תיאור הפירוש ותרגום לחלק של המבוא והסוף: F. Delitzsch, ‘Aperçu über eine reichhaltige philosophisch-kabbalistische Handschrift der Kön. Bibliothek zu München’, *Serapeum*, 1 (1840), pp. 161–169; 193–203, esp. 197–199 (=*Literaturblatt des Orients*, 3 [1842], pp. 609–614, 641–648; 662–668, esp. 662–665)

כתבי־יד:

— MS. BA (Vatican) Ebr. 250, fols. 43r–62v (no. 301).
המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; מזרחית.

— MS. BS (Munich) Cod. hebr. 56, fols. 239r–264r [Steinschneider, 37] (no. 1637). המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה.

— MS. CUL (Cambridge) Add. 1742, fols. 2r–16r [Loewe 125] (no. 17497).
המאה השש־עשרה(?); קראית(?); ההתחלה חסרה; מתחיל באמצע הפירוש לשה״ש׳ א, ב (׳ישקני׳).

— MS. Talmud Tora (Livorno, Italy) 7, fols. 69r–105r [Bernheimer, 6] (no. 12529). המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; בתחילת כתב־היד מועתק פירוש אנונימי שיחסו לפירוש בן פואל אינו ברור; לא זוהה בקטלוג.

(ב) פירושים עלומי־שם

(ב.1) גלוסרים

(ב.1.א) יידיש

(ב.1.א.1) ביאורי מלים ביידיש עם הגהות בעברית

כתב־יד:

— MS. Badische Landesbibliothek (Karlsruhe) 6 (Reuchlin 8), fols. 23v–26v (no. 2171). שנת צ״ז(?); אשכנזית; על כתב־היד עיין: M. Ginsburger, ‘L’exégèse biblique des juifs d’Allemagne au Moyen Age d’après le MS. Reuchlin 8 de Karlsruhe’, *HUCA*, 7 (1930), pp. 439–456

(ב.1.ב) ערבית

(ב.1.ב.1)

כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Heb.c.19, fols. 121r–122 (Neubauer 2628/32) (no. 21621; photo. no. 3316). המאה האחת־עשרה או מאוחר יותר; תימני(?).

(ב.1.ב.2) ביאורי מלים בערבית

כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Heb.f.56, fols. 104r–v [Neubauer 2821/31] (photo. 3389). לשה״ש ד, ג-ה, י; כתב מרובע.

(ב.1.ג) פרסית

(ב.1.ג.1) גלוסר פרסית־עברית

כתב־יד:

— MS. BL (London) Or. 10577, fols. 137r–v (Gaster 1082) (no. 7400).
המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; לשה״ש ו, ה-ח, יג.

(ב.1.ד) צרפתית

(ב.1.ד.1) מילון צרפתי למקרא

כתב־יד:

— MS. BN (Paris) héb. 301, fols. 93v–96r [Zotenberg, 39–40] (no. 4319)
המאה השלוש־עשרה; אשכנזית.

(ב.1.ד.2) מילון צרפתי למקרא בכתב עברי

דפוס:

— בתוך: M. Lambert & L. Brandin, *Glossaire hébreu-français du XIIIe siècle: recueil de mots hébreux bibliques avec traduction française*, Paris 1905; repr. Geneva 1977, pp. 56–59. שנת ד׳ אלפים (1240); מחבר משוער יוסף בן שמשון; העתקה של כ״י פריס.

כתב־יד:

— MS. BN (Paris) héb. 302, fols. 32r–34r [Zotenberg, 40] (no. 4320). המאה השלוש־עשרה; אשכנזית.

(ב.1.ד.3) לעזים עם הערות פילולוגיות

כתב־יד:

— MS. BP (Parma) 2780 [De Rossi 63] fols. 41r–43v (no. 13629). המאה השלוש־עשרה-הארבע־עשרה; אשכנזית.

(ב.1.ד.4) לעזים בצרפתית

כתב־יד:

— MS. BP (Parma) 2924, fols. 34v–37r [De Rossi 60] (no. 13692). שנת ל״ט Taillebourg.

(ב.1.ד.5)

דפוס:

— בתוך: N. Porgès, 'Fragment d'un glossaire hébreu-français du XIIIe siècle', *REJ*, 67 (1914), pp. 192–194. קטע משה״ש א, ב-ד, ט; העתקה של כ״י ניו יורק.

כתב־יד:

— MS. JTSA (New York) L698, fols. 4v–5v (Mic. 837) (Adler 2811) (no. 23938). המאה הארבע־עשרה; אשכנזית; עיין: R. Levy, *Contribution à la lexicographie française selon d'anciens textes d'origine juive*, Syracuse 1960, p. 11; בנית, ׳חקר הגלוסארים׳ (לעיל, הערה 4), עמ׳ 138, הערה 18.

(ב.1.ד.6) לעזים עם פירוש קצר

כתב־יד:

— MS. Universitätsbibliothek (Leipzig) 1099, fols. 213r–218r (no. 19507). המאה השלוש־עשרה-הארבע־עשרה; אשכנזית.

(ב.2) פירושים

(ב.2.א) ערבית

(ב.2.א.1)

כתב־יד:

— MS. BL (London) Or. 2581B, fols. 54r–55v [Margoliouth 330/16] (no. 6353). המאה האחת־עשרה-השתים־עשרה; קטע על שה״ש ג, ו-ח.

(ב.2.א.2)

כתב־יד:

— MS. BL (London) Or. 2581B, fols. 56r–63v [Margoliouth 330/17] (no. 6353). המאה האחת־שרה-השתים־עשרה; קטע על שה״ש ה, ז-ו, ז.

(ב.2.א.3) תרגום ופירוש בערבית

כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Heb.c.19, fols. 97r–106v [Neubauer 2628/30] (no. 21261; photo. 3316). המאה האחת־עשרה; מזרחית; לשה״ש ב, יג-ג, יא.

(ב.2.א.4) פירוש אליגורי בערבית

כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Heb.c.19, fols. 129r–132v [Neubauer 2628/30] (no. 21261; photo. 3316). המאה השתים־עשרה(?); תימנית; שה״ש ז, ז עד הסוף.

(ב.2.א.5) מדרש

כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Heb.c.27, fols. 61r–v [Neubauer 2835/31] (no. 21380; photo. 3211). על שה״ש ה, ה-ו, הסוף מצוטט בקטלוג; הקלף פגום; כתב מרובע.

(ב.2.א.6) תרגום ופירוש בערבית

כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Heb.d.39, fols. 35r–36v [Neubauer 2608/17] (no. 2152; photo. 3302). על שה״ש ב, ד, קראי(?).

(ב.2.א.7)

כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Heb.e.75, fol. 2 [Neubauer 2828/1b] (no. 21377); photo. 3406). על שה״ש ח, ח-יד.

(ב.2.א.8)

כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Hunt. 496 (Uri 168), fols. 190r–267v [Neubauer 292/3] (no. 16760). תחילת ההקדמה חסרה וכן סוף הפירוש, משה״ש ח, ח עד הסוף; הפירוש מתחיל; ראה: A. Neubauer, *Journal Asiatique*, 19 (1862), pp. 144–146

(193ב): 'שיר השירים אשר לשלמה נשיד אלנשוד אלדי לסלימאן: ישקני... יקידני מן אנקי אדאמרה לאן אחסן וראדך אבתר מן אלכמר...'.

(ב.2.א.9 — 86)
כתבי־יד:
— MS. RNL (St. Petersburg) Evr. arab. II 101, 184, 219–230, 233, 242, 243, 347, 506, 557, 601, 802, 807, 808, 1396, 1463, 1598, 2021, 2562, 2607, 3709, 3714, 3717, 3739, 3747, 3749, 3751, 3752, 3755–3757, 3779–3786, 3789–3793, 3796–3798, 3800, 3801, 3803–3805, 3807, 3869, 3870, 4276, 4285, 4286, 4328, 4337, 4339, 4343, 4359–4363. רשימה זו של כתבי־יד בסנט פטרסבורג מבוססת על י"י ינון (פנטון), רשימת כתבי־יד בערבית־יהודית בלנינגרד, ירושלים תשנ"א. הרשימה היא ארעית, ואינה כוללת שום מידע נוסף על כתבי־היד. הפריטים לא נבדקו על־ידי פנטון, ולפיכך אי־אפשר לדעת מה טיבו והיקפו של החומר. יש להניח שחלק מהחומר קראי, ושחלקו אינו נוגע לתקופה שבה אנו עוסקים. בכל אופן, מספרם הגדול של כתבי־היד ראוי לציון.

(ב.2.א.87)
כתב־יד:
— MS. RNL (St. Petersburg) Evr. arab.II, n.s.107, 10 fols.

(ב.2.א.88) קטע משה"ש א, ה-יב
מזכיר את אבן עזרא.
כתב־יד:
— MS. RSL (Moscow) Gụenzburg 1824, 7 fols. (no. 48810).

(ב.2.א.89)
כתב־יד:
— MS. Sassoon 1147, pp. 1–28 [Sassoon, 1109] (no. 9805).
המאה הארבע־עשרה; תימנית; לא שלם: מתחיל בסוף פרק ב; הסוף חסר; נפסק קרוב לסוף פרק ח; ציטוטים בקטלוג.

(ב.2.א.90) התרגום לארמית ותרגומו לערבית
כתב־יד:
— MS. Sassoon 1246, pp. 55–105 (no. 9008). [לא רשום בקטלוג]
תימנית(?) מתחיל: 'שיר השירים אשר לשלמה. שירין ותושבחן די אמר שלמה נביאה מלכא דישראל ברוח נבואה קדם רבון כל עלמאה'.

(ב.2.א.91)
קטע גניזה:

— MS. Westminster College (Cambridge) Talmudica II 209–210 (photo. 2053). קטע מתחילת הספר; קשה לקריאה.

(ב.2.ב) עברית, צפון צרפת

(ב.2.ב.1) פירוש על דרך הפשט הטהור בלי אליגוריה בכלל; פוזננסקי מעלה את ההשערה, שהמחבר היה תלמידו של יוסף קרא; עיין: ש"א פוזננסקי, מבוא לפירוש על יחזקאל ותרי־עשר מאת אליעזר מבלגנצי, ורשה תרע"ג, עמ' XXX.
דפוס:
— בתוך: חמש מגילות עם תרגום סורי, מהדורת א' יפה (היבש), פראג תרכ"ו (ד"צ: ירושלים תש"ל), ט ע"ב-כ ע"א. העתקה של כ"י פראג.
כתב־יד:
— MS. Národni Knihovna v Praze (Prague) XVIII F6, fols. 292v–295r (no. 23100). המאה הארבע־עשרה; אשכנזית; הפירוש מתחיל: 'שיר השירים אשר לשלמה. הסופר מגיד לנו ששלמה שר השירה הזאת ולא דברי שלמה הם. והתחלת הספר ישקני מנשיקות, וכן דברי קהלת דברי סופר הם שמספר משלות שבספר זה שלמה, והתחלת הספר מפרש למטה. ופי' שיר השירים שיר זה אחד משירים אשר אמר שלמה אשר הרבה שירים אמר...'.

(ב.2.ב.2) פשט ואליגוריה, לעזים בצרפתית
דפוס:
— S. Eppenstein, 'Fragment d'un commentaire anonyme du Cantique des Cantiques tiré d'un MS. de la Bibliothèque de l'Université de Turin', *REJ*, 53 (1907), pp. 242–254. העתקה של כ"י טורינו.
כתב־יד:
— MS. Biblioteca Universitaria (Turino) A.II.8, fols. 328–337 (Peyron, *Cat.* 28). אין צילום; המאה השלוש־עשרה(?); כתב־היד אבד כנראה בשרפה; מצפון צרפת או אשכנז; רק עד שה"ש ג, י; מצטט את אבן עזרא; מתחיל: 'שיר השירים אשר לשלמה, יש לפרש שיר המעולה משאר השירים כמו מלך מלכי המלכים; וגם יש לומר שיר השירים מיוחד מן השירים שהיו לשלמה כי הרבה שירים היו...', לפי הקטלוג הפירוש מתחיל: 'שיר השירים אשר לשלמה אמרו חכמים כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים שמחבב ישראל לקרותה כלתו...'; קטע זה אינו מופיע אצל עפפענשטיין.

(ב.2.ב.3) פשט עם הרבה לעזים; מצטט את אבן עזרא, שלמה אבן פרחון, יפת בן עלי
דפוס:
— בתוך: א' דוקעס, 'העתקות מפירוש על שיר השירים ממחבר לא נודע שמו', ישורון (קאבאק), ד (1864), עמ' פח-צד.

— H. J. Mathews, 'Anonymous Commentary on the Song of Songs, edited from a unique Manuscript in the Bodleian Library, Oxford', *Festschrift zum achtzigsten Geburtstage Moritz Steinschneiders,* Leipzig 1896, pp. 238–240; Hebrew section, pp. 164–185. העתקה של כ״י אוקספורד.
כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Opp. 625 (O1.1370), fols. 223r–228r [Neubauer 1465/5] (no. 16384). המאה השלוש־עשרה; אשכנזית.

(ב.2.ב.4)
כתב־יד:

— MS. BS (Munich) Cod. hebr. 5, vol. 2, fols. 125v–126r [Steinschneider, 2] (no. 2526). שנת ד׳ צ״ג; אשכנזית; רק א, א–ה; מתחיל: ׳שיר השירים אשר לשלמה: ג׳ ספרים עשה שלמה המלך כנגד ג׳ מדרגות שירה. בתחילה מלך על כל העולם כולו ועשה שיר השירים...׳.

(ב.2.ב.5) תוספות מדרשיות לפירוש רש״י, הרבה מהם של שמעיה השושני
כתב־יד:

— MS. BS (Munich) Cod. hebr. 5, vol. 2, fols. 125r–142r [Steinschneider, 2] (no. 2526)

(ב.2.ג) עברית, אשכנז

(ב.2.ג.1) מזכיר את בכור שור, אליעזר בן שמשון מקשטיל, האיי גאון ורש״י; לעזים בצרפתית
כתב־יד:

— MS. BA (Vatican) Ebr. 48, fols. 119v–120v [Cassuto, 70] (no. 165).
המאה הארבע־עשרה; אשכנזית; מתחיל: ׳שיר השירים אשר לשלמה. שירת דודי לכרמו על כרמו; ישקני מנשיקות פיהו, הרבה נושקין על היד או על החזה אבל ישקני על פי; ד״א אפילו לא ישקני אלא ממה שנשק פיהו תהיה הנשיקה טובה וחביבה...׳.

(ב.2.ג.2) מדרשי
כתב־יד:

— MS. BA (Vatican) Ebr. 298, fols 57r–59r (no. 353).
המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; איטלקית; רק עד ד, ה; מתחיל: ׳אין למעלה ממדרש שיר השירים שדרשו רז״ל לכן כאשר ראיתי גדולים ועמודי עולם עשו גם הם דרש והוסיפו וגרעו גם אני יצאתי בעקבותיהם וכל שלמה שהוא המלך שלמה חוץ מהאלף לך שלמה...׳.

(ב.2.ג.3) מדרש על שיר השירים
כתב־יד:

— MS. BASH (Budapest) Kaufmann A306 (no. 15795).
המאה השלוש־עשרה-הארבע־עשרה; אשכנזית, רק קטעים, על פסוקים מסוף הספר.

(ב.2.ג.4) מדרשי עם גימטריות
כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Opp. 27 (O1. 256), fols. 246r–250r [Neubauer 268/4a] (no. 16736). המאה השש־עשרה-השבע־עשרה; אשכנזית; מתחיל: ׳כתיב ויהי שירו חמשה ואלף זאת השירה הזאת משובחת מכל השירים כמו אדוני האדונים אדון הגדול מכל האדונים. שיר לית ש׳ רבתא לומ׳ אין שירה משובחת מזאת השירה ואתב״ש של שם הנכבד גי׳ ש״.

(ב.2.ג.5)
כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Opp. 31 (O1. 260), fol. 118v [Neubauer 271/7]* (no. 16739). המאה הארבע־עשרה; אשכנזית; פירוש על ׳פרדס רמונים׳ (שה״ש ד, יג), אשר בו מוזכר עניין פיטום הקטורת (ולא כפי שקובע נויבאואר בקטלוג).

(ב.2.ג.6)
כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Opp. 200 (O1. 261), fols. 261r–268v [Neubauer 210/2] (no. 16346). המאה השש־עשרה; אשכנזית; השווה: ב.2.ג.8; מתחיל: ׳שיר השירים שיר על כל השירים שיר אחד קדש וזה קדש קדשים: אשר לשלמה אשר למלך שלמה זהו הקב״ה שנקרא שלמה לפי שהשלום של העולם שלו...׳.

(ב.2.ג.7)
כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Opp. 720 (O1. 83), fols. 1r–28v (Neubauer 1576) (no. 16944). המאה השבע־עשרה; אשכנזית; נדפס, ראה: א.2.ב.2; מתחיל: ׳שיר השירים קדש קדשים כר״א במדרש ד׳ תיבות בפסוק כנגד ד׳סדרי גמרא...׳.

(ב.2.ג.8)
כתב־יד:

— MS. BL (Oxford) Opp. 757 (O1. 572), fols. 267r–284r [Neubauer 2289;/11] (no. 20981); המאה השש־עשרה; אשכנזית; דומה מאוד ל־ב.2.ג.6; ראה: א.2.ב.2. כתב רהוט ברור; מתחיל: ׳שיר השירים זה השיר הוא על כל השירים כל השירים הם קדוש אבל זה השיר קדש קדשים; אשר לשלמה. ששררו כנסת ישראל להקב״ה שנקרא שלמה לפי ששלום העולם שלו הוא׳.

(ב.2.ג.9) 'ראשי תיבות וסתרי תורה בשיר השירים'
כתב־יד:
— MS. BL (Oxford) Opp. 757 (O1. 572), fols. 298r–v [Neubauer 2289/13] (no. 20981). המאה השש־עשרה; אשכנזית; חלקו העליון של העמוד הראשון והעמוד השני קשים לקריאה.

(ב.2.ג.10)
כתב־יד:
— MS. BL (Oxford) Opp. 757 (O1. 572), fols. 303r–312v [Neubauer 2289/14] (no. 20981). המאה השש־עשרה; אשכנזית; כותרת: 'זה הפירוש על השיר השירים העתקתי מספר ישן נושן והוא בא מרוקח'. עיין לעיל, א.2.ב.2; לא שלם; רק ליקוטים משה"ש א; ב–ה, יב; מתחיל: 'שיר השירים וכו'. שמן תורק. באתי ב"ש בי"ש בגי' אהיה'.

(ב.2.ג.11)
כתב־יד:
— MS. BML (Florence) Acq. e. Doni 121, fols. 16r–23r (no. 18007).
המאה החמש־עשרה; אשכנזית; מיוחס לרש"י; מתחיל 'אמרו חכמים כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים שמחבב את ישראל לקרותן ביתו אמו אחותו. לפי הפשט כך צריך לפרש שאם אין דמיון[?] ומליצה ומשל לשירה הזאת א"כ ח"ו למה נכתבה?'.

(ב.2.ג.12)
כתב־יד:
— MS. BML (Florence) Plut. 89 Sup. 118/16, 1 fol. (no. 17981).
המאה הארבע־עשרה; אשכנזית; קטע על ו, ט–ז, ה; קשה לקריאה; דפי כתב־היד אינם ממוספרים; השאר קמיעות ותרופות וכו'.

(ב.2.ג.13) מקרא עם פירוש בשוליים; נראה שהפירוש מחולק לשניים, אחד לפי הפשט, שני אליגורי, או שיש כאן שני פירושים; מצטט את אבן עזרא.
כתב־יד:
— MS. BN (Paris) héb. 27, fols. 440v–442v [Zotenberg, 3] (no. 2920).
שנת נ"ה; המוצא אינו ברור; מתחיל: 'ישקני יטהרני כמו משק גבים...'; החלק (או הפירוש) השני מתחיל: 'ישקני וכמו[?] נשקני ופירוש התורה והמצוה אשר אמר...'.

(ב.2.ג.14)
כתבי־יד:
— MS. BN (Paris) héb. 334, fols. 194–198r [Zotenberg, 45] (no. 2937).

המאה החמש־עשרה; אשכנזית; אחד משני פירושים בטורים מקבילים; הטור הימני מתחיל: 'שיר השירים אשר לשלמה. אמרו חכמינו: כל השירים קדש ושיר השירים קדש קדשים ועל כן השין גדולה שלא היה בשירות כמותה שיר א' שירים ב' הרי ג' נגד קק"ק...'.
— MS. CUL (Cambridge) Add. 858.2, fols. 6r–9r (2nd group) [Loewe 886] (no. 17013). המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; אשכנזית; זהה עם כ"י פריס; בפינת הדף למעלה: 'סודי שיר השירים'; מתחיל: 'אמרו חכמים כל הספרים קודש ושיר השירים קודש הקדשים ועל כן השין גדולה שלא היה בשירות כמותו...'.

(ב.2.ג.15)
כתב־יד:
— MS. BN (Paris) héb. 334, fols. 194v–198r [Zotenberg, 45] (no. 2937).
המאה החמש־עשרה; אשכנזית; אחד משני פירושים בטורים מקבילים; הטור השמאלי; התחלתו זהה עם ב.2.ג.1, אבל שאר הטקסט שונה; גם כן מצטט את יוסף בכור שור ואת אליעזר בן שמשון מקשטאל (כך!); מתחיל: 'שיר השירים אשר לשלמה. שירת דודי לכרמו על כרמו; כל שלמה שבשיר השירים קדש הוא קדש שלו ומ"ה מאחר שהוא קדוש מאי בעטרה שעיטרה לו אמו? א"כ נראה שהיה לו אם...'.

(ב.2.ג.16)
כתבי־יד:
— MS. BN (Paris) héb. 823, fols. 226r–228r [Zotenberg, 139] (no. 12848).
המאה החמש־עשרה; איטלקית חסר עד א, ט; זהה עם כ"י פרמא.
— MS. BP (Parma) 2868, fols. 138v–146r [De Rossi 391] (no. 13763).
המאה הארבע־עשרה; אשכנזית; 'חידושים' בשולי פירוש רש"י; מתחיל: 'שיר השירים שין ימני לפי שהשין היא גימל של את בש של השם הנכבד שלא נכתב...'.

(ב.2.ג.17) מדרשי אליגורי
כתבי־יד:
— MS. BP (Parma) 2296, 32 fols. [De Rossi 46] (no. 13203).
המאה השש־עשרה; אשכנזית; לא שלם; מתחיל: 'ארז"ל כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים הכונה בזה כל הכתובים שנאמרו ברוח הקדש אין השגתם שלמה כהשגת שיר השירים בעבור שבו נרמז התורה והמצוות וקץ הימין...'.
— MS. BP (Parma) 2394, 37 fols. [De Rossi 1413] (no. 13259).
המאה השש־עשרה אשכנזית; עוד עותק של אותו הפירוש.

(ב.2.ג.18)
כתב־יד:
— MS. BS (Munich) Cod. hebr. 131, fols. 2v–3r [Steinschneider, 72] (no. 1143). המאה השש־עשרה; אשכנזית; קטע מדרשי על 'משכני אחריך... אהבוך' (א,

ד): 'אל תקרי משכני אלא מִשְׁכַּנִי כיון שהוקם המשכן נתמלא כבוד ה' ושכן עליו הענן ולא היו נוסעין אלא לפי העלותו...'; יוחס למנחם בן שלמה בעל שכל טוב(?).

(ב.2.ג.19)
כתב־יד:
— MS. JTSA (New York) L981, fols. 71v–72v (Mic. 1982) (no. 24189).
'ס' אליהו'; המאה החמש־עשרה; איטלקית; חלקו הראשון של כתב־היד על התורה, השאר גימטריות, שמות מלאכים, צירופי שמות, לחשים ועוד.

(ב.2.ג.20) לקט מדברי רש"י וטוביה בן אליעזר; מצטט את רד"ק
כתב־יד:
— MS. Montefiore (London) 41, fols. 12v–24v [Hirschfeld, 8] (no. 4563).
המאה הארבע־עשרה(?); אשכנזית, מתחיל: 'בשם משפיל ומרים אתחיל ואסיים פי' שיר השירים מדברי שלמה ז"ל על מדרש חכמים כפשוטו ואכתוב בו קצת פי' מרבנו טוביה בקצת פסוקים...'.

(ב.2.ג.21)
כתב־יד:
— MS. Oriental Institute (St. Petersburg) B 396, fols. 25r–27r.
שנת ל"ז-מ"ה; איטלקית; 'פירוש אחר משיר השירים'; אליגורי על התורה; מתחיל: 'שיר השירים עשר שירות הם בתורה כמ' אז ישיר משה, אז ישיר ישראל, ותשר דבורה וכולם י' הם, וזה אחד מהם; שכל מקום שמוסיף הי' דבר ידוע הוא ושר שלמה השיר הזה ואמ' ישקני מנשיקות פיהו ופתח במתן תורה כדרך הנביאים...'.

(ב.2.ג.22)
כתב־יד:
— MS. Sassoon 1066, pp. 430–434 [Sassoon, 1097] (no. 9311).
המאה הארבע־עשרה; אשכנזית; מתחיל: 'שיר השירים לפעמים מדבר נגד עצמו ולפעמים נגד אחרים וכן אורחי דמקרא וישמן ישורון ויבעט...'.

(ב.2.ג.23)
כתב־יד:
— MS. Sassoon 1066, pp. 430–434 [Sassoon, 1097] (no. 9311).
בשוליים של הפירוש הקודם; מתחיל: 'ד' מלאכים סביב מכונו הם וחבורתו; ואילו הן אוריאל רפאל גבריאל... שיר השירים זה ספר קדש קדשים ונתקן מן ריש סיפרא עד אשבעתא תניינא נאמר על דהווא במצרים...'.

(ב.2.ג.24) סופרקומנטר על רש"י; לעזים ביידיש
דפוס:

— בתוך: י' בר־אל, ספר פתרונות רש"י, תל־אביב, 1992, עמ' ס-סא. נדפס על־פי כתב־היד דלהלן.
כתב־יד:
— MS. TC (Cambridge) F.12.135, fol. 8v [Loewe, 94] (no. 12194).
המאה הארבע־עשרה; אשכנזית.

(ב.2.ג.25)
כתב־יד:
— MS. TC (Dublin) 21(B.5.10), fols. 51r–53r [Abbot, 2] (no. 16954).
המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; אשכנזית; לעזים ביידיש; כתב חלש; קשה לקריאה מתחיל: 'זה ספר קדש קדשים...'.

(ב.2.ג.26) לעזים ביידיש
כתב־יד:
— MS. TC (Dublin) 21(B.5.10), fols. 53v–55r [Abbot, 2] (no. 16954).
המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; אשכנזית; כתב חלש; קשה לקריאה; מתחיל: 'שיר השירים. טוב דודיך מיין פי' טוב אהבה שאהבת ישראל יותר שאהבת לשבעים אומות העולם...'.

(ב.2.ד) עברית, ספרד (כולל פרובנס ואיטליה)

פשט

(ב.2.ד.1) כנראה מן המאה השלוש־עשרה. יוחס לשלמה אבן פרחון; מבוסס על רד"ק; לעזים בקטלן.
דפוס:
— זלפלד, עמ' 149, ושם נדפס פרק ז על־פי כ"י ברסלאו. זלפלד הדפיס גם את הלעזים בפירוש בצירוף פענוחיהם, שם, עמ' 150-153. לפי זלפלד, הפירוש מבוסס על 'ספר השורשים' לרד"ק, ראה: שם עמ' 76-77.
— MS. BA (Vatican) Ebr. 72, fols. 120r–121v [Cassuto, 108] (no. 189).
המאה החמש־עשרה; ביזנטינית; מתחיל: 'שיר השירים מבחר השירים. דודיך מזכיר וידידותיך וכן דודי לי ואני לו ידידי ואוהבי...'.
— MS. JTS (Breslau) 96, fols. 129v–132r [Loewinger-Weinryb 24] (CNRS X 180) (no. 46899). שנת קע"ו; איטלקית; כמעט זהה לכ"י וטיקן; כתב־היד אבד במלחמת־העולם השנייה ואחר כך נמצא בוורשה על־ידי ז'ראר וייל, ראה: G. E. Weil, 'Sur une bibliothèque systématiquement pillée par les Nazis: le catalogue des manuscrits et incunables retrouvés de la Bibliothek des Jüdisch-theologischen Seminars in Breslau', *Hommage à Georges Vajda: Études d'histoire et de pensée juives*, ed. G. Nahon & Ch. Touati, Louvain 1980, pp. 579–604. מתחיל: 'אתחיל שיר השירים בעזרת ה' לי בזה ובכל שאר

הספרים; שיר השירים אשר לשלמה. שיר השירים דודיך אהביך וידידותיך וכן דודי לי ואני לו ידידי ואוהבי...'.

(ב.2.ד.2) מצטט את אבן ג'נאח, קמחי, רז"ל
דפוס:
— בנימין זאב יטרף:
Notes from Various Authors on Psalms, Job, the Megilloth (except Ruth) and Ezra, ed. H. J. Mathews, Amsterdam, 1878, pp. 38–39. הופיע לראשונה בתוך: *Israelietische Letterbode*, 4 (1878/1879), pp. 36–37. העתקה של כ"י לונדון.
כתבי־יד:
— MS. BL (London) Add. 24,896, fol. 417r–v [Margoliouth, 237/24] (no. 5428). המאה הארבע־עשרה; ספרדית רהוטה.
— MS. BL (Oxford) Opp. 25 (Ol. 254), fols. 354r–v [Neubauer 221] (no. 16357). המאה הארבע־עשרה; איטלקית; עוד עותק של אותו חיבור.

(ב.2.ד.3) לעזים בספרדית; מצטט את רש"י
דפוס: זלפלד, 153–154; ההתחלה והפירושים ל־ד, יג-טז ו־ה, א
כתב־יד:
— MS. BL (Oxford) Hunt. 268 (Uri 102), fols. 163v–169v [Neubauer 332/e] (no. 17251). המאה הארבע־עשרה; ספרדית; עיין A. Neubauer, *Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben*, 9 (1871), p. 154
מתחיל: 'שיר השירים כל דבר שיר שבמקרא לשון סתם ועומק הוא על דרך חידה ומשל ואין מבין אותו כי אם נביא כמו שאמרנו בתחילת חבור זה וכל שכן שכאן אומר שיר השירים וכאילו אמ' סתם הסתמים וסוד הסודות וכמה דרשות ודברי הגדות דרשו בו רבותינו ושאר המפרשים כל אחד לפי דעתו ועל כן לא ראיתי לדבר באותן הדרשות וההגדות כי אם ביישוב המקרא ומשפט הדקדוק בלבד כפי דעתי והחפץ בדרש או הגדה ילך וידרוש מעל ספרי הדרשות וההגדות כי במופלא ממני לא אדרוש עד יבוא ויורה צדק לנו...'.

(ב.2.ד.4) פשט־פילולוגי; לפי זלפלד, מבוסס על 'ספר השורשים' לרד"ק, ראה: זלפלד, עמ' 76–77.
דפוס:
קטעים אצל זלפלד, עמ' 148–149.
כתב־יד:
— MS. Montefiore (London) 431 (Schönblum 12), fols. 30r–34v [Hirschfeld, 129] (no. 8756). המאה החמש־עשרה-השש־עשרה(?); ספרדית; מתחיל: 'שיר השירים שם והשם ובה"א הנקבה את השירה הזאת; ישקני מנשיקות פיהו והפועל הכבד משיקות אשה אל אחותה כלומר מניעות כאילו נושקות זו לזו...'.

מדרשי

(ב.2.ד.5) אוסף ציטוטים מהתלמוד לפי סדר ספרי המקרא
כתב־יד:
— MS. Montefiore (London) 9, fols. 248r–249v [Hirschfeld, 2] (no. 4533). המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה; ספרדית; נקרא 'ילקוט רמסגייט' על־שם הספרייה.

(ב.2.ד.6) אולי דרשה
כתב־יד:
— MS. BA (Vatican) Ebr. 65, fols. 66r–68v [Cassuto, 94–95] (no. 182). המאה החמש־עשרה; ספרדית; מתחיל: 'לפסח. אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום. זה ספר שיר השירים חבר שלמה ע"ה והוא אחד מג' ספרים שעשה בג' זמנים מחיי האדם והם נערות בחרות וזקנה... [67ב]: ואופן הראשון אבאר קצת מפסוקי המגילה ע"ד הדרש:...'.

(ב.2.ד.7) כנראה תרגום עברי של התרגום הארמי לשיר השירים
כתבי־יד:
— MS. RBSL (Escorial) G–II–14, fols. 92r–109r (no. 8816). המאה הארבע־עשרה; ספרדית; מתחיל: 'שירות ותשבחות שאמר שלמה הנביא מלך ישראל ברוח הקודש לפני אדון העולם; עשר שירות נאמרו בעולם וזאת השירה משובחת מכולם...'.
— MS. BP (Parma) 2554 [De Rossi 1356], fols. 7r–23r (no. 13516). המאה השש־עשרה-השבע־עשרה; איטלקית; התרגום זהה בחלקו למועתק בכתב־היד הקודם; מתחיל: 'השירות והתשבחות שאמ' שלמה הנביא מלך ישראל ברוח הקודש לפני האדון ה' עשר שירות נאמרו בעולם הזה והשיר הזה מפואר (מהולל) מכולם...'.

(ב.2.ד.8)
קטעי גניזה:
— MS. Westminster College (Cambridge) Talmudica II 276–277 (photo. 2053). הטקסט פגום וקשה לקריאה; קטעים מפירוש על פרקים א-ב.

פילוסופי

(ב.2.ד.9) מיוחס על־ידי נויבאואר לאבא מארי בן אליגדור. מצטט את הרמב"ם (76ב). עיין: זלפלד, עמ' 97–98.
כתבי־יד:

על זה בשמים בהרי ציון וירושלים התבונן כי אלו ב״ה אלו האבות הם בשמים ממעל מתפללים לפניך ומתחננים לפניך ומבקשים רחמים מלפניך שתבנה ההר א״ל ותאסוף נדחי ישראל שנא׳ יראה היום והר השם במזרה אמן׳.

(ב.2.ה) עברית, שונות

(ב.2.ה.1) אליגורי

כתב־יד:

— MS. BA (Vatican) Ebr. 230, fols. 17r–23r (no. 287).

המאה החמש־עשרה; קטע משה״ש ז, ט עד הסוף. מסתיים: ׳כאמרו ועתה פן ישלח ידו ולקח מעץ החיים ואכל וחי לעולם ובכאן נשלם פירוש שיר השירים שבח לגוזר ים סוף לגזרים׳.

(ב.2.ה.2) פירושי מלים

כתב־יד:

— MS. BP (Parma) 2391, fols. 4v–6v [De Rossi 1047] (no. 13256).

המאה החמש־עשרה-השש־עשרה; דוגמאות לפירושים: ׳דודיך השורש דוד וענין אהבוך מלשון שם אתן את דודי לך׳.

(ב.2.ה.3) אליגורי על עם ישראל והקב״ה

קטע גניזה:

— MS. CUL (Cambridge) T-S F I (2)/24 (no. 18912; photo. 2329).

קטע (עמוד אחד); הדף קרוע; אין פירושים שלמים; מפרק א: ׳אל תראוני... תרביץ׳.

(ב.2.ו) יידיש, שונות

(ב.2.ו.1) אולי תרגום של מדרש

כתב־יד:

— MS. BN (Paris) héb. 445, fols. 101v–108r [Zotenberg, 59] (no. 4468).

המאה הארבע־עשרה-החמש־עשרה אשכנזית; מתחיל: ׳שיר השירים גזאנק איבר אלי גיזאנק אנדרי גיזאנק זיין קודש דז גיזאנק איז קודש קדשים...׳.

(ב.2.ו.2) תרגום יידיש ופירוש מדרשי

כתב־יד:

— MS. BP (Parma) 2510 [De Rossi, Jud. Germ. 1], fols. 261r–271r (no. 14079). המאה החמש־עשרה; אשכנזית; הדפים מבולבלים; מתחיל בשה״ש ב, ב: ׳כשושנה׳.

(ב.2.ו.3) פירושי מלים בעברית וביידיש; הערות שוליים מדרשיות־אליגוריות על ישראל והקב״ה.

כתב־יד:

— MS. SBB (Berlin) Or. Qu. 701, fols. 82v—89v [Steinschneider 146] (no

1749. המאה השש־עשרה(?); מסודר בטורים; מתחיל: ׳שיר השירים איין גזנק דער דו אישט בישיררין אל גזנק...׳.

(ג) פירושים שלא שרדו

(ג.1) אבא מארי בן אליגדור

עיין: כ״י קיימברידג׳ Add. 532.3, fol. 1r וקטלוג שילר־שיניסי, עמ׳ 215. ועיין לעיל, ב.2.ד.9.

(ג.2) אבו יעקוב יוסף אבן בחתווי (קראי)

עיין: J. Fürst, *Geschichte des Karaërthums*, III, Leipzig 1862, p. 96 האפשרות שהפירוש נכתב מפוקפקת; ראה: זלפלד, עמ׳ 127.

(ג.3) אבולעפיה, אברהם

עיין: זלפלד, עמ׳ 108.

(ג.4) אלפסי, דוד בן אברהם (קראי)

עיין: זלפלד, עמ׳ 133 והמבוא לחיבורו: *Kitab Jami ʿal-Alfaz (Agron)*, ed. S. L. Skoss, I, New Haven 1936, p. lxv

(ג.5) ג׳יקטילה, יוסף בן אברהם

מוזכר בספרו ׳גינת אגוז׳. עיין: א׳ גוטליב, ׳בירורים בכתבי ר׳ יוסף ג׳קטילה׳, תרביץ, לט (תש״ל), עמ׳ 78–80; *EncJud*, VIII, cols. 564–565, s.v. ‘Gikatilla, Joseph’.

(ג.6) חנן

מצוטט בכ״י ששון 1066, עמ׳ 434 [ששון, עמ׳ 1105]; אשכנזי.

(ג.7) יהודה בן שמואל אבן בלעם, ׳תפסיר שיר השירים׳ עיין: J. Mann, ‘Listes des livres provenant de la Gueniza’, *REJ*, 72 (1921), p. 165

(ג.8) יוסף בכור שור

מוזכר בשני כתבי־יד: כ״י וטיקן 48, דף 119ב; כ״י פריס 334, דף 195ב. לפי כ״י פריס: ׳ופי׳ הרב יוסף בכור שור הנך יפה דודי וגם קורות בתינו ארזים כלומר יש לנו דירה יפה וכלים נאים זהו המלים הריני בבית וירץ מתרג׳ ורהיט אשה נאה שאני חבצלת השרון להרחיב לבך הרי לך ג׳ דברים שהם מרחיבים לבו של אדם ולא להלל עצמו אמר לפייס דודה׳. קשה להבחין היכן סוף הציטוט.

(ג.9) ישועה בן יהודה (קראי)

עיין: זלפלד, עמ׳ 132; ש׳ פינסקר, ליקוטי קדמוניות, וינה תר״ך, עמ׳ ריז.

(ג.10) משה בן שלמה בן שמעון מבורגוס

מצוטט הרבה בפירוש יצחק בן סהולה; ראה לעיל א.2.ד.16; ועיין: ג׳ שלום, ׳פרקים בתולדות ספרות הקבלה׳, קרית ספר, ו (תרפ״ט-תר״ץ), עמ׳ 109-118.

(ג.11) נרבוני, משה בן יהושע

מזכיר את כוונתו לפרש את שיר השירים ודן מעט בפרשנות שקדמה לו בהקדמת פירושו לאיכה. עיין מ״ר חיון, ׳פירושו של משה הנרבוני למגילת קינות׳, קבץ על יד, יא [כא], ב (תשמ״ט), עמ׳ 235; MS. SUB (Hamburg) Levy 104, fol. 201v (no. 1552).

(ג.12) סבע, אברהם

ראה: זלפלד, עמ׳ 110-111.

(ג.13) סעדיה בן יוסף, גאון

עיין: H. Malter, *Saadia Gaon: His Life and Works*, Philadelphia 1921, pp. 321–323; י׳ אבן עקנין, התגלות הסודות והופעת המאורות: פירוש על שיר השירים, ערך ותרגם א״ש הלקין, ירושלים תשכ״ד, עמ׳ 499: ׳ראה ראיתי את פירושיהם של קודמי לספר זה כגון פירושו של מורה הדרך הזאת וראשה וגדולה הלא הוא הגאון המפואר רבינו סעדיה גאון ז״ל אשר באורו נראה אור ובמנהגו ננהג ומצאתיו ירצהו האל שפרש את מלותיו וענינו כמשפט השפה ידבר על תוכו לפי שטת רבותינו ז״ל׳.

(ג.14) שמואל די וידאש(?)

י׳ עקריש מזכיר פירוש של שמואל ביבש במבוא לספרו, שלושה פירושים על שיר השירים, קושטנטינא [של״ז] דף ב ע״א. המבוא נדפס גם אצל א׳ יערי, הדפוס העברי בקושטא, ירושלים תשכ״ז, עמ׳ 123. ייתכן שמדובר בשמואל די וידאש. קיים פירוש של ר׳ שמואל לאיכה, וייתכן שכתב פירוש גם לאסתר. עיין: פירוש מגילת אחשורוש של זכריה בן סרוק, ויניציאה שכ״ה, דף, 6 ע״ב.

(ג.15) שמריה בן אלחנן, מפוסטט

ראה בכ״י קיימברידג׳ T-S NS 298. 25 ׳תפסיר שיר השירים לשמריה אב בית דין שכל ישראל [בי] רב[י] אלחנן הרב הראש נ״ע פסרה לרב יהודה ריש כלה נ״ע ביר׳ יוסף אלפאסי ז״ל׳; וכן: ש׳ אברמסון, ׳אגרות גאונים׳, תרביץ, לא (תשכ״ב), עמ׳ 194; הנ״ל, ׳רב יוסף ראש הסדר׳, קרית ספר, כו (תש״י), עמ׳ 85, הערה 13; י׳ אבן עקנין, התגלות הסודות והופעת המאורות: פירוש על שיר השירים, ערך ותרגם א״ש הלקין, ירושלים תשכ״ד, עמ׳ 498-499.

מפתח לשמות הספריות

BA (Milan)	= Biblioteca Ambrosiana, Milan, Italy
BA (Rome)	= Biblioteca Angelica, Rome, Italy
BA (Vatican)	= Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatican City
BASH (Budapest)	= Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, Hungary
BL (London)	= British Library, London, England
BL (Oxford)	= Bodleian Library, Oxford, England
BM (Rouen)	= Bibliothèque Municipale, Rouen, France
BML (Florence)	= Biblioteca Medicea Laurenziana, Florence, Italy
BN (Paris)	= Bibliothèque Nationale, Paris, France
BP (Parma)	= Biblioteca Palatina, Parma, Italy
BR (Leiden)	= Bibliotheek Rijksuniversiteit, Leiden, Netherlands
BS (Munich)	= Bayerische Staatsbibliothek, Munich, Germany
CUL (Cambridge)	= Cambridge University Library, Cambridge, England
IK (Vienna)	= Israelitische Kultusgemeinde, Vienna, Austria
IŻH (Warsaw)	= Institut Żydowski Historyczny, Warsaw, Poland
JC (London)	= Jews' College, London, England
JTS (Breslau)	= Jüdisch-Theologisches Seminar, Breslau, Germany (לא קיים יותר)
JTSA (New York)	= Jewish Theological Seminary of America, New York
RNL (St. Petersburg)	= Russian National Library (Saltykov-Shchedrin), St. Petersburg, Russia
RSL (Moscow)	= Russian State Library, Moscow, Russia
Montefiore (London)	= Collection of Judith Montefiore College, Ramsgate, now housed in Jews' College, London
ÖN (Vienna)	= Österreichische Nationalbibliothek, Vienna, Austria
RBSL (Escorial)	= Real Biblioteca de San Lorenzo de El Escorial, Spain
SBB (Berlin)	= Staatsbibliothek zu Berlin — Preussischer Kulturbesitz, Germany
SUB (Frankfurt a.M.)	= Staats- und Universitätsbibliothek, Frankfurt am Main, Germany

SUB (Hamburg)	= Staats- und Universitätsbibliothek, Hamburg, Germany
Sassoon	= Private Collection of Solomon David Sassoon (partly sold)
TC (Cambridge)	= Trinity College, Cambridge, England
TC (Dublin)	= Trinity College, Dublin, Ireland
UB (Leipzig)	= Universitätsbibliothek, Leipzig, Germany
קאפח	=אוסף פרטי של יוסף קאפח, ירושלים

קטלוגים של כתבי־יד לפי ספריות

BA (Milan) = (1) C. Bernheimer, *Codices hebraici Bybliothecae Ambrosianae*, Florence 1933

(2) A. Luzzatto, *Hebraica Ambrosiana, I: Catalogue of Undescribed Hebrew Manuscripts in the Ambrosiana Library*, Milan 1972

BA (Vatican) = U. Cassuto, *Codices Vaticani Hebraici: Codices 1-115*, Vatican City 1956

BL (London) = G. Margoliouth, *Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum*, IV vols., London 1899–1935

BL (Oxford) = A. Neubauer & A. E. Cowley, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library and in the College Libraries of Oxford*, II vols., Oxford 1886–1906

BN (Paris) = H. Zotenberg, *Catalogue des manuscrits hébreux et samaritains de la Bibliothèque impériale*, Paris 1866

BP (Parma) = G. B. de Rossi, *Mss. codices hebraici biblioth. I. B. de-Rossi*, III Vols., Parma 1803

BR (Leiden) = M. Steinschneider, *Catalogus Codicum Hebraeorum Bibliothecae Academia Lugduno-Batavae*, Leiden 1858

BS (Munich) = M. Steinschneider, *Die hebräischen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in München*, Munich 1875

Biblioteca Nazionale Centrale Vittorio Emanuele (Rome) = A. Di Capua, 'Catalogo dei codici ebraici della Biblioteca Vittorio Emanuele'. *Cataloghi dei codici orientali di alcune Biblioteche d'Italia*, Firenze 1878, pp. 39–53

CUL (Cambridge) = (1) S. M. Schiller-Szinessy, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts Preserved in the University Library Cambridge*, I, Cambridge 1876 (no more volumes published)

(2) H. Loewe, 'Handlist of Hebrew and Samaritan Manuscripts in the

Library of the University of Cambridge', Revised and completed by D. Pearson & R. Loewe, Cambridge 1927 (typescript; unpublished)

IK (Vienna) = A. Z. Schwarz, *Die Hebräischen Handschriften in Österreich [ausserhalb der Nationalbibliothek in Wien]*, I, Leipzig, 1931

JC (London) = A. Neubauer, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Jews' College, London*, Oxford 1886 (Reprint: Westmead, Farnborough, Hants. 1969)

JTS (Breslau) = D. S. Loewinger & B. D. Weinryb, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Library of the Jüdisch-Theologisches Seminar in Breslau*, Wiesbaden 1965

Montefiore = H. Hirschfeld, *Descriptive Catalogue of the Hebrew MSS. of the Montefiore Library*, London 1904 (Reprint: Westmead, Farnborough, Hants. 1969)

ÖN (Vienna) = A. Z. Schwarz, *Die hebräischen Handschriften der Nationalbibliothek in Wien*, Vienna 1925

SBB (Berlin) = M. Steinschneider, *Die Handschriften Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin: Verzeichnis der Hebraeischen Handschriften*, II vols., Berlin 1878–1897

SUB (Frankfurt a.M.) = E. Roth & L. Prijs, *Hebräische Handschriften [der Staats- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main]* (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, VI, 1a–1b), Wiesbaden-Stuttgart 1982–1990

SUB (Hamburg) = (1) M. Steinschneider, *Catalog der hebräischen Handschriften in der Stadtbibliothek zu Hamburg*, Hamburg 1878

(2) E. Roth & H. Striedl, *Handschriften der Sammlung H. B. Levy an der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg* (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, VI, 3), Wiesbaden 1984

Sassoon = D. S. Sassoon, אהל דוד = *Ohel Dawid: Descriptive Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the Sassoon Library*, II vols., London 1932

Talmud Tora (Livorno) = C. Bernheimer, *Catalogue des manuscripts et livres rares hébraïques de la Bibliothèque du Talmud Tora de Livourne*, Livourne 1915

TC (Cambridge) = H. Loewe, *Catalogue of the Manuscripts in the Hebrew Character Collected and Bequeathed to Trinity College Library by the Late William Aldis Wright*, Cambridge 1926

TC (Dublin) = J. K. Abbott, *Catalogue of the Manuscripts in the Library of Trinity College, Dublin*, Dublin 1900

UB (Leipzig) = F. Delitzsch, 'Codices hebraici', *Catalogus librorum*

manuscriptorum qui in Bibliotheca senatoria civitatis Lipsiensis asservantur, ed. E. G. R. Nauman, Grimae 1838, pp. 273–310, 314–328 (זהו קטלוג אוסף הספרייה העירונית שהועבר לאוניברסיטה).

מפתח הספריות

Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin — Preussischer Kulturbesitz, Cod. Or. Fol. 707, 1.ה.2.א; Qu. 7, 20.ד.2.א; Qu. 291, 1.ד.2.א; Qu. 646, 3.א.2.א; Qu. 701, 3.ו.2.ב; Qu. 832, 2.א.2.א; Qu. 958, 1.ב.1.א

Breslau, Jüdisch-Theologisches Seminar, 96, 1.ד.2.ב

Budapest, Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae, Kaufmann Collection, A259, 17.ד.2.א; A306, 3.ג.2.ב; A 384, 3.ה.2.א

Cambridge, Trinity College, F. 12.4, 19,8.ד.2.א; F.12.116, 13.3.2.ב, 13.ד.2.ב; F.12.135, 24.ג.2.ב

Cambridge, University Library, Add. 377.1, 21.ד.2.א; 378.1, 3.ג.2.א; 378.2, 5.ד.2.א; 383.1(7), 3.א.2.א; 532.3, 1.ג; 857.2, 11.ד.2.א; 858.2, 14.ג.2.ב; 860, 16.ד.2.ב; 1742, 5.ח.2.א; T-S F I (2)/24, 3.ה.2.ב; T-S NS 298.25, 15.ג

Cambridge, Westminster College Talmudica, II/209–210, 91.א.2.ב Talmudica II/276–277, 8.ד.2.ב

Cincinnati, Hebrew Union College, 549, 17.ד.2.ב; 707, 21.ד.2.א; 839, 4.ג.2.א; Acc. no. 167, 3.א.2.א

Dublin, Trinity College, 21(B.5.10), 26,25.ג.2.ב

El Escorial, Real Biblioteca de San Lorenzo, G–II–2, 21.ד.2.א, 12.ד.2.ב; G-II-14, 8.ד.2.ב; G-IV-16, 4.ח.2.א

Florence, Biblioteca Medicea Laurenziana, Acq. e. Doni 121, 11.ג.2.ב; Plut. 89 Sup. 118/16, 12.ג.2.ב

Frankfurt a.M., Staats- und Universitätsbibliothek, Cod. heb. 8° 115, 8.ד.2.א

Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek, Cod. heb. 32, 3.ה.2.א; Cod. heb. 235, 1.ב.2.א; Levy 104, 11.ג; Levy 151, 14.ד.2.ב

Leiden, Bibliotheek Rijksuniversiteit, Cod. Or. 4739 (Warn. 1), 1.ג.2.א; 4746 (Warn. 8), 4.ג.2.א; 4749 (Warn. 31), 4.ג.2.א; 4768 (Warn. 30), 2.ג.2.א; 4770 (Warn. 32), 17.ד.2.א

Leipzig, Universitätsbibliothek, B.H.4.38, 9.ד.2.ב; 1099, 6.ד.1.ב

Livorno, Talmud Tora, 7, 5.ח.2.א; 8/3, 5.ד.2.א

London, British Library, Add. 24,896 (Cat. 237), 2.ד.2.ב; Add. 26,922 (Cat. 464), 2.ו.2.א; Add. 26,960 (Cat. 230), 10.ד.2.א; Add. 27,027 (Cat.

780), 2.ו.2.א; Add. 27,033 (Cat. 218), 4.א.2.א; Add. 27,129 (Cat. 1081), a.1.ב.1.א; Harl. 5797 (Cat. 238), 53.א.2.א, 21.ד.2.א; Harl. 7621 (Cat. 234), 5.ד.2.א; Or. 1004 (Cat. 240), 8.ד.2.א; Or. 1302 (Cat. 166), 1.ב.1.א; Or. 2513 (Cat. 302), 1.א.1.א; Or. 2514 (Cat. 300), 1.א.1.א; Or. 2516 (Cat. 252), 2.א.1.א; Or. 2520 (Cat. 328), 2,1.א.1.א; Or. 2554 (Cat. 301), 1.א.1.א; Or. 2581A (Cat. 329), 1.א.1.א; Or. 2581B (Cat. 330), 2.א.2.ב 1.ב.2.א,; Or. 2854 (Cat. 227), 2.א.2.א; Or. 9908, 1.ב.1.א; Or. 9951/1, 5.ד.2.א; Or. 9974, 3.ד.2.א; Or. 10,577, 1.ג.1.ב

London, Montefiore, 9 ,5.ד.2.ב 39, 4.ח.2.א; 41, 20.ג.2.ב; 60, 3.ד.2.א; 431, 4.ד.2.ב; 487, 5.ד.2.א

Manchester, John Rylands Library, 2020, 4.ג.2.א

Milan, Biblioteca Ambrosiana, O.78 sup., 4.ח.2.א; X.132 sup., 13.ד.2.א; Y.44 sup., 3.א.2.א

Moscow, Russian State Library, Guenzburg Collection, 64, 3.ד.2.א; 71, 4.א.2.א; 75, 17.ד.2.א; 131, 17.ד.2.א; 140, 2.א.2.א; 168, 8.ד.2.א; 174, 17.ד.2.א; 258, 1.ב.1.א; 280, 5.א.2.א; 341, 13.ד.2.א; 360, 9.ד.2.א; 510, 3.ג.2.א; 782, 8.ד.2.א; 1824, 88.ב.2.א

Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. hebr. 5, 4.ח.2.א, 5,4.ב.2.ב; 9, 3.ד.2.א; 25, 3.א.2.א; 33, 13.ד.2.א; 56, 5.ח.2.א; 71, 4.ח.2.א; 77, 3.ג.2.א; 131, 18.ג.2.ב; 210, 5.א.2.א; 264, 21.ד.2.א

New York, Columbia University Library, X893, C73, 11.ד.2.ב

New York, Jewish Theological Seminary of America, L463, 18.ד.2.א; L492, 5.ד.2.א; L981, 18.ג.2.ב; L1052, 5.ד.2.א; L1053, 18.ד.2.א; L1055, a.1.ב.1.א; L1056, 1.ג.1.א; L1057, 1.ג.1.א; L1058, 22.ד.2.א; L1609, 3.ג.2.א; Mic. 1673, 2.ו.2.א; Mic. 1748, 5.א.2.א; Mic. 2415, 13.ד.2.א; Mic. 2419, 17.ד.2.א; Mic. 3314, 4.ג.2.א; Mic. 3327, 2.ג.2.א; Mic. 3398, 4.ג.2.א

Oxford, Bodleian Library, Can. Or. 62 (Cat. 26), 5.ד.2.א; Heb.c.19 (Cat. 2628) 3.א.2.ב 4,1.א.1.ב; Heb.c.27 (Cat. 2835), 5.א.2.ב; Heb.d.13 (Cat. 2625), 1.ב.1.א; Heb.d.39 (Cat. 2608), 6.א.2.ב; Heb.e.74 (Cat. 2862), 1.ו.1.א; Heb.e.75 (Cat. 2828), 7.א.2.ב; Heb.f.56 (Cat. 2821), 2.ב.1.ב; Heb.f.109, 21.ד.2.א; Hunt. 232 (Cat. 983), 3.ד.2.א; Hunt. 268 (Uri 102) (Cat. 332), 3.ד.2.ב; Hunt. 496 (Uri 168) (Cat. 292), 8.א.2.ב; Laud. 103 (Uri 375) (Cat. 1535), 2.א.2.א; Laud. Or. 101 (Uri 124) (Cat. 240), 3.ג.2.א; Marsh. Or. 73 (Bodl. 63; Uri 150) (Cat. 341), 20.ד.2.א; Mich. 35 (O1. 555) (Cat. 1923), 17.ד.2.א; Mich. 176 (O1.89) (Cat. 351), 5.ד.2.א; Mich. 333 (O1.680) (Cat. 357), 5.ד.2.א; Mich. 455 (Cat. 146), 3.א.2.א; Mich. 501 (O1. 819) (Cat. 1277), 13.ד.2.א; Mich. 555 (O1. 623) (Cat. 344), 5.ד.2.א; Mich. Add. 26 (Cat. 1609), 9.ד.2.א; Mich. Add. 33 (Cat. 301), 3.ח.2.א; Mich. Add. 61 (Cat. 1915), 17.ד.2.א; Opp. 25 (O1. 254)

(Cat. 221), 2.ד.2.ב; Opp. 27 (O1. 256) (Cat. 268), 4.ג.2.ב; Opp. 31 (O1. 260) (Cat. 271) 5.ג.2.ב; Opp. 200 (O1. 261) (Cat. 946), 6.ג.2.ב; Opp. 221 (O1. 281) (Cat. 343), 1.ד.2.א, 16.ד.2.א; Opp. 222 (O1. 282) (Cat. 359), a.1.ב.1.א; Opp. 525 (O1. 1032) (Cat. 1598), 17.ד.2.א; Opp. 572 (O1. 1159) (Cat. 2297), 9.ד.2.ב; Opp. 625 (O1. 1370) (Cat. 1465), 3.ב.2.ב; Opp. 720 (O1. 83) (Cat. 1576), 2.ב.2.א, 7.ג.2.ב; Opp. 757 (O1. 572) (Cat. 2233), 2.ב.2.א, 10 ,9, 8.ג.2.ב; Opp. Add. 4° 106 (Cat. 2334), ,15, 8.ד.2.א 17; Opp. Add. 4° 139 (Cat. 2333), 1.ב.1.א; Opp. Add. 8° 79 (Cat. 2293), 15.ד.2.ב; Poc. 189 (O1. 131) (Cat. 356), 1.ג.1.א; Poc. 296 (Uri 318) (Cat. 1278), 21.ד.2.א; Poc. 320 (Uri 83) (Cat. 363), 3.א.1.א

Paris, Bibliothèque Nationale, héb. 27, 13.ג.2.ב; 42, 5.ד.2.א; 191, 4.ג.2.א; 225, 17.ד.2.א; 235, 3.א.2.א; 237, 3.ד.2.א; 238, 3.ד.2.א; 239, 3.ד.2.א; 257, 12.ד.2.א; 261, 8.ד.2.א; 263, 5.ד.2.א; 269, 4.ח.2.א; 276, 10.ד.2.ב; 293, 1.א.1.א; 301, 1.ד.1.ב; 302, 2.ד.1.ב; 334, 5.א.2.א ,1.ד.2.א, 15,14.ג.2.ב; 445, 1.ג.2.ב; 790, 6.ד.2.א; 797, 2.ג.2.א; 806, 4.ד.2.א; 823, 16.ג.2.ב; 897, 5.א.2.א

Parma, Biblioteca Palatina, 2048 (D.R. 1204), 5.ד.2.א; 2194 (D.R. 1364), 4.א.2.א; 2210 (D.R. 726), 18.ד.2.א; 2215 (D.R. 577), 3.א.2.א; 2296 (D.R. 46),

17.ג.2.ב; 2349 (D.R. 590), 21.ד.2.א; 2391 (D.R. 1047), 5.ח.2.ב; 2394 (D.R. 1413), 17.ג.2.ב; 2450 (D.R. 1174), 4.א.2.א; 2510 (D.R. Jud. Germ. 1), 2.ג.2.ב; 2554 (D.R. 1356), 7.ד.2.ב; 2566 (D.R. 168), 9.ד.2.א; 2627 (D.R. 1398), 13.ד.2.א; 2780 (D.R. 637), 3.ד.1.ב; 2869 (D.R. 391), 16.ג.2.ב; 2878 (D.R. 462), 17.ד.2.א; 2879 (D.R. 206), 3.ג.2.א; 2924 (D.R. 60), 4.ד.1.ב; 2982 (D.R. 1072), 17.ד.2.א; 3136 (D.R. 405), 3.ה.2.א

Prague, Národna Knihovna v Praze, XVIII F6, 1.ב.2.ב

Rome, Biblioteca Angelica, Or. 72, 21.ד.2.א, 1.א.2.א

Rome, Biblioteca Nazionale Centrale Vittorio Emanuele, Or. 72, 3.א.2.א

Rouen, Bibliothèque Municipale, Or. 11 (1485), 1.א.2.א

Sassoon, 959, 5.א.2.א; 1060, 5.א.2.א; 1066, 23,22.ג.2.ב, 6.ג; 1147, 89.א.2.ב; 1246, 90.א.2.ב

St. Petersburg, Oriental institute, B 396, 21.ג.2.ב

St. Petersburg, Russian National Library, Evr.I.19, 1.א.2.א; I.21, 5.ה.2.א; I.49, 3.ד.2.א; I.168.1, 5.ד.2.א; Evr.arab.II 101, 184, 219–230, 233, 242, 243, 347, 506, 557, 601, 802, 807, 808, 1396, 1463, 1598, 2021, 2562, 2607, 3709, 3714, 3717, 3739, 3747, 3749, 3751, 3752, 3755–57, 3779–3786, 3789–3793, 3796–3798, 3800, 3801, 3803–3805, 3807, 3869, 3870, 4276, 4285, 4286, 4328, 4337, 4339, 4343, 4359–4363, 89–86.א.2.ב; 4249 1.ג.1.א; n.s. 107, 87.א.2.ב

Turino, Biblioteca Universitaria, A.II.8, 2.ב.2.ב

Vatican, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1053, 2.ה.2.א; Ebr. 42, 3.ד.2.א; 48, 1.ג.2.ב ,8.ג; 65, 6.ד.2.ב; 69, 4.ח.2.א; 70, 4.ח.2.א; 72, 1.ד.2.ב; 85, 3.א.2.א; 87, 19.ד.2.א; 211, 17.ד.2.א; 230 1.ח.2.א ,1.ה.2.ב; 250, 21.ד.2.א, 5.ח.2.א; 298, 2.ד.2.א, 2.ג.2.ב; 335, 13.ד.2.א; 431, 14.ד.2.ב; 549, 21.ד.2.א; Urb. Ebr. 17, 5.ד.2.א, 12.ד.2.א, 2.ח.2.א; Urb. Ebr. 38, 4.א.2.א

Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, heb. 178, 18.ד.2.א

Warsaw, Institut Żydowski Historyczny, 30, 30.ג.2.א

ירושלים, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי

8° 727, 20.ד.2.א

ירושלים, מוזיאון היכל שלמה

II.ג.16, 2.ו.2.א

ירושלים, מוסד הרב קוק

39, 3.ד.2.א

ירושלים, קאפח

11, 1.ב.1.א ; 50, 1:ב.1.א

מפתח המחברים

אבא מארי בן אליגדור, ג.1
אבו יעקוב יוסוף אבן בחתווי (קראי), ג.2
אביגדור בן אליהו הכהן, א.2.ב.1
אבולעפיה, אברהם, ג.3
אבן ג׳נאח, יונה, א.1.ד.1
אבן עזרא, אברהם בן מאיר, א.2.ד.1, 2
אבן שועיב, יהושע, א.2.ד.3
אברהם אבן אבו אלרביע, א.1.ו.1
אברהם בן אשר בן אלעזר הכהן מלוניל, א.2.ד.4
אברהם בן יהודה (קראי), א.2.ג.1
אברהם בן יצחק הלוי תמ״ך, א.2.ד.5
אברהם בן משה מפוני, א.2.ח.1
אברהם קצת, א.2.ח.2
אליעזר, א.2.ח.3
אלמנו, יוחנן בן יצחק, א.2.א.2
אלעזר בן יהודה, מגרמיזא, א.2.ב.2, ב.2.ג.7, 10
אלפסי, דוד בן אברהם (קראי), ג.4
אנטולי, יעקב, ב.2.ד.11
אפנדופולו, כלב (קראי), א.2.ג.2
ג׳יקטילה, יוסף בן אברהם, א.2.ד.6, ג.5
ג׳יקטילה, משה בן שמואל, א.2.ד.7
זכריה בן שלמה רופא, א.1.ה.1
חיון, יוסף בן אברהם, א.2.ד.8
חיים בן ישראל, א.2.ד.9
חלאיו, משה בן יצחק, א.2.ח.4
חנן, ג.6
טוביה בן אליעזר, א.2.ג.3
יהודה בן שמואל אבן בלעם, ג.7
יוסף בכור שור, ג.8
יוסף בן יהודה בן יעקב אבן עקנין, א.1.ג.1
יוסף בן שלמה בן פואל (אלפואל?), א.2.ח.5
יוסף משושן הבירה, א.2.ו.2
יעקב בן ראובן (קראי), א.2.ג.4
יפת בן עלי (קראי), א.1.א.1
יצחק בן חיים הכהן, א.2.ד.10
ישועה בן יהודה (קראי), ג.9
ישעיה בן מאלי דטראני, א.2.א.1
כספי, יוסף בן אבא מארי אבן, א.2.ד.11
לוי בן גרשום, א.2.ד.12
לטיף, יצחק אבן, א.2.ד.13
מנחם בן שלמה, א.2.ה.1, ב.2.ג.18
משה בן מימון, א.2.ז.1
משה בן נחמן, א.2.ד.14
משה בן שלמה בן שמעון מבורגוס, ג.10
נהאוונדי, בנימין בן משה (קראי), א.2.ו.1
נחמיאש, אברהם בן שלמה, א.2.ד.15
נרבוני, משה בן יהושע, ג.11
סבע, אברהם, ג.12
סהולה, יצחק בן שלמה אבן, א.2.ד.16
סלמון בן ירוחם (קראי), א.1.א.2
סעדיה בן יוסף, א.1.ב.1, ג.13
עזרא בן שלמה, א.2.ד.17
עמנואל בן שלמה, מרומא, א.2.א.3
ערמה, יצחק, א.2.18
פרובינצלי, יעקב בן דוד, א.2.ד.19
פרחון, שלמה אבן, ב.2.ד.1
קמחי, יוסף, א.2.ד.10
קרא, יוסף בן שמעון, ב.2.ב.1
רומנו, יהודה בן משה, א.2.א.4
רש״י, א.2.ה.2
שושן, יוסף אבן, א.2.ד.22
שמואל בן מאיר, א.2.ה.3

שמואל די וידאש, ג.14
שמעיה השושני, א.2.ה.4, ב.2.ב.5
שמריה בן אליה איקריטי, א.2.א.5
תבון, משה בן שמואל אבן, א.2.ד.21
תנחום בן יוסף הירושלמי, א.1.א.3

מפתח הפירושים לפי סוגים

פשט (טהור)

א.2.א.1; ב.2.ב.1, 3; ב.2.ד.1-4

מדרשי

א.2.ג.3; א.2.ד.3; א.2.ב.1; א.2.ח.3; ב.2.ב.5; ב.2.ג.2, 4, 17, 18; ב.2.ד.5-8; ב.2.ו.2.

פילוסופי

א.1.ג.1; א.2.א.3-5; א.2.ד.9, 11-13, 21; א.2.ח.2, 5; ב.2.ד.9-13

קבלי

א.2.ד.4, 6, 16, 17; א.2.ו.2; ב.2.ד.14-17

קראי

א.1.א.1, 2; א.2.ג.1, 2, 4; א.2.ו.1; ג.2; ג.4; ג.9